

EKONOMİNİN HUSUSİ ŞAHISLAR TARAFINDAN İDARE EDİLMESİNDEN DOĞAN MAHZURLAR [*]

(Devletçilik nazariyesi üzerinde bir araştırma)

İçindekiler

- I — Hususî teşebbüsün başarıları ve noksanları.
- II — Fazla istihsal meselesinin doğurduğu mahzurlar.
- III — Masraf meselesinden doğan mahzurlar.
- IV — İstihsal masraflarında vukua gelen tebeddüllerin intaç ettiği hatalar.
- V — Hususî ekonomide yapılan hesaplarda zaman ve mekânın rolü.
- VI — Bilvasita rantabilite meselesi.
- VII — Hususî ekonomide yapılan hesaplarda müessir olan diğer hata menbaları.
- VIII — Hüküm ve neticeler.

I — HUSUSİ TEŞEBBÜSÜN BAŞARILARI VE NOKSANLARI

Hususî ekonomi, yani ferdî teşebbüs, ferdî mülkiyet ve rekabet esaslarına dayanan ekonomi sistemi, 19 uncu asırda o zamana kadar

[*] İşbu makale 3 Birincikanun 1938 tarihinde İstanbul Üniversitesinde verilen açılış dersinin genişletilmiş şeklidir.

hiç bir devrin ve hiç bir iktisadî rejimin kaydedemediği muvaffakiyetler elde etmişti. Gerek teknik terakkiyatı, gerek deniz aşırı memleketlerin açılmasını teşebbüs fikrine medyunuz. Şehir ve mmtaka ekonomisinin genişlemesi ve bunun yerine yeknasak bir hukuk ve para sistemine ve yekvücut bir gümrük sahasına dayanan büyük millî iktisatların kaim olması yine teşebbüs ruhunun bir neticesidir. Rekabete gelince, bunun sayesinde endüstrileşmenin muhassenatı yalnız bir ferde münhasır kalmıyarak, umuma teşmil edilmiş oluyordu. İmal masraflarıyla beraber fiatlar da ucuzlaşmış, halkın maişet seviyesi yükselmişti. İş müddeti kısaltılmış, gerek münakalât ve gerekse şehir inşaatına büyük meblâğlar yatırılmış olmasına rağmen, üç misline baliğ olan nüfusa bol bol mal yetiştirilmişti. İşler çoğalmış, ücretler yükselmiş, işletmelerdeki sıhhi şerait ıslah edilmişti.

Bu hâdiseleri göz önüne getirince, o devir muasırlarının ruhlarında yaşayan terakki imanında ne derece haklı olduklarını teslim etmemek elden gelmez. Bu hal ve vaziyet karşısında 19 uncu asrın iktisad âlimlerinin, ekonominin uyuşup kalmış olan müstahsil hıvvetlerinin, o vakte kadar mahrum oldukları hürriyete nail olmaz hemen inkişafa başladıklarına zahip olmalarını tabiî görmek lâzım gelir. Ve bundan dolaydır ki mezkûr muharrîrler bu iktisad sisteminin gayri kabil inkâr olan başarılarını münhasıran serbest kazanç gayretine ve serbest rekabete atfetmişler ve yekdiğerini itmam eden bu iki kuvvetin, halkın ihtiyaçlarını azamî mikyasta temin ettiğini zanneylemişlerdi. Diğer taraftan bu muharrirlere nazaran inhisarcılık, istihsal, istihlâk veya inkisamın takyidi ve yahut kanunen tanzimi, ihtiyaçların azamî derecede tatminine imkân vermemektedir. 19 uncu asır nazariyecilerinin ne büyük bir şevk ve heyecanla serbest ekonomiyi müdafaa ettiklerini göstermek için, bunlardan bir kaçının eserlerinden ıktibas ettiğimiz şu satırları okuyalım :

Meselâ Smith fertlerin iktisadî faaliyetleri arasında teessüs eden ahengi şu suretle izah ediyor : «Her fert sermayesini daima kendisi için en faydalı tarzda istimale çalışır. Filhakika bu kendisinin menfaati iktizasındandır ve göz önünde tuttuğu fayda cemiyetinki değildir, fakat kendi menfaatini istihdaf eden bu gayreti tabiî ve hattâ zarurî olarak onu, ferdi sermayesi için âmme bakımından dahi en nafi olan istimal şeklini intihaba sevkeder. Kendisi bizzat âmme menfaatine hizmet etmek gayesini gözetmez, buna ne dereceye kadar hâdim olduğunu da hiç bilmez. Fert istihsalini azamî kıymeti getirecek surette idare ederken yalnız kendi kazancını düşünürse de,

bu ve buna mümasil daha bir çok hallerde, âdeta göze görünmeyen bir el tarafından, istihdaf ettiğinden başka bir maksada sevk edilmiş olur. Âmme menfaatine hizmet ettiklerini iddia edenlerin, pek nafi işleri başarabildiklerini şimdiye kadar hiç görmedim» [1]. Ricardo diyor ki : «Serbest rekabet hüküm sürdüğü takdirde, ferdin ve âmenin menfaatleri hiç bir zaman tezat haline girmezler» [2]. Bastiat diyor ki : «Kazanç gayreti öyle müthiş bir kuvvettir ki hem bizi terakkiden terakkiye sevkeder ve hem de bu terakkiyi yalnız kendimiz için istismar ettirir. Ondan daha az kuvvetli olmayan diğer âmil ise, her terakkiyi ferdin inhisarı olmaktan çıkarıp bütün beşeriyete mal eden rekabettir. Bu iki kuvvetten her birini ayrı ayrı tenkit etmek mümkündür. Ancak bunların birleşmesi, cemiyetin ekonomik ahengini tesis etmektedir» [3]. 1914 senesinde Fr. v. Wieser aynı fikirleri ileri sürerek demişti ki : «Hususî ekonomi nizamı, tarihte kıymetini isbat etmiş olan yegâne içtimaî ekonomi şeklidir. Hususî ekonominin, cemiyette bütün fertleri emir altına almak suretile temin edilebileceğinden daha büyük bir ahenk tesis ettiğini binlerce senelik tecrübeler isbat etmektedir». Ve umumî harpten sonra Adolf Weber şu satırları yazıyordu : «Şimdiye kadar yapılan itimada değer tecrübelerine nazaran, ekonominin kıymetini isbat etmiş olan yegâne nazım prensipi rekabettir : Yani mübadele ekonomisine merbut olan kazanç gayretidir» [5]. Robbins ahiren neşrettiği kitabında beynelmilel liberalizmin prensip itibarile lüzum ve zaruretinden bahsediyor [6]. Bunun gibi Machlup da serbest ekonomiyi iltizam etmektedir [6a] .

Bugün biz bu kayıtsız ve şartsız nikbinliğe artık iştirak edemeyiz. Eski nazariyeciler tarafından bize o kadar hararetle tavsiye olunan, iktisadî kuvvetlerin serbest işleyişinin iyi bir netice vermediği görül-

[1] *Adam Smith*, An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. 4 ed. Vol. II, s. 269.

[2] *Ricardo*, The high price of Bullion a proof of the Depreciation of Bank - Notes, 4. tabı. 1811, s. 265.

[3] *Bastiat*, Les harmonies économiques, 1850.

[4] *F. v. Wieser*, Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft, Grundriss der Sozialökonomik, 1. ci tabı. cilt 1, (1914), s. 398.

[5] *Adolf Weber*, Volkswirtschaftslehre, cild I, s. 168.

[6] *Robbins*, L. Planning economy and international order, 1937.

[6a] *Machlup*, Führer durch die Krisenpolitik, 1937.

emektedir. Gerek sanayi ve gerek ziraat memleketlerinde fazla istih-sal ve işsizlik müzmin bir hal almış, rekabet bir imha mücadelesi şekline girmiş ve bundan dolayı tesis sermayesi ziyan olduğu kadar ticaret ahlâkı da düşmüştür. Aynı zamanda bu yüzden, istihsal tanzim edilmiş olduğu takdirde içtinabı mümkün olan, bir takım lüzumsuz masraflar ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ya teşebbüs fikri söndüğün-den veyahut da kâfi derecede kredi temîn edilemediğinden, istifade edilmesi uygun olan bazı istihsal imkânlarından istifade edilememek-tedir. Ekonominin salâh yolunda müessir olan bünyevî kuvvetleri, şimdiye kadar daima bu gibi buhranları bertaraf edebilmişti. Bugün bu müvazeneyi yeniden tesis edemeyecek derecede zayıf bulunmak-tadırlar. Belki de bugün buhranın bu suretle bertaraf edilmesinin intaç ettiği ıztıraplara karşı hassasiyet umumiyetle artmış bulunuyor. İçtimaî tezadlar şiddetlenmiş, menfaat gruplarının mücadele cephe-leri genişlemiştir. Bu vaziyete karşı modern ekonomi siyasetinin va-zifeleri, hususî ekonominin iktidar sahasını aşmıştır.

Bu hal ekser hükümetleri, şimdiye kadar başı boş bırakılmış olan iktisadî kuvvetleri mürakabeye, tashihe ve hattâ kısmen bun-ların yerine kendi tedbirlerini ikameye mecbur etmiştir. Birleşik Amerika Devletlerinde kütlEVî işsizlik ve fazla istihsal (New Deal) denilen iktisadî hareketi doğurdu. Plânlı ekonominin kabulüne Rus-yada ve Japonyada endüstrileşme azmi saik olmuştur. Almanya ve İtalya buhranın doğurduğu içtimaî gerginlikler dolayısıyla, Türkiye ya-bancu sermayenin tahakkümü ve hususî teşebbüsün eksikliği yüzün-den ve aynı zamanda millî sanayiini yükseltmek cehdile plânlı eko-nomiye doğru istihale etmişlerdir. Fransada 1936 senesinde, İsviç-re ve Belçikada 1937 senesinde fiatları mürakabe için ısdar edilen kanunlar, bilhassa para siyasetine müteallik mülâhazaların mahsulü-dür. Nihayet silâhlanma bugün el'an liberal bir rejim içinde yaşayan memleketleri gittikçe daha ziyade devletçiliğe götürmektedir. Bun-dan maada büyük konzernlerin gerek inhisarcu temayülleri ve gerek-se mesuliyet hislerinin. nüfuz ve kudretleriyle mütenasip olmayışı da-hi devletin müdahalelerini icab ettirmektedir.

Devlet müdahalesi umumî harpten evveline kadar olduğu gibi, yalnız ticaret politikası, para sahası ve içtimaî siyasete münhasır kal-mıyarak, piyasaların tanzimine, kredi kontroluna, investisman (pa-ra yatırmaları) projelerine ve istihlâkin sevk ve tanzimine de taliük etmektedir. Bütün bu tedbirlerin heyeti umumiyesine bakılırsa, bun-ları yalnız inhisarlar, ticaret tahdidatı veyahut sıklet merkezlerinin

değişmesinden mütevellit olarak bozulan rekabet şartlarını yeniden yerine getirmek için ittihaz edilen çareler olarak telâkki etmeğe imkân yoktur [7]. Bu müdahaleciliğin gayesi, müteşebbislerin şimdiye kadar rantabilite (kârlılık) mülâhazalarına müstenit olarak ittihaz ettikleri kararları, bundan böyle umumun nef'ine daha hâdim olacak gibi görünen bir istikamete sevk etmektir.

Yeni vakıalarla beraber bunlar hakkındaki nazari telâkkiler de değişmiştir. Meselâ İngilterede gerek muhafazakârlar ve gerekse liberaller geniş mikyasta (économie dirigée) telâkkilerinin çoğunu kabul etmektedir [8]. Bunun gibi Portekiz başvekili Prof. Oliveira Salazar'ın [8a] kanaati bu merkezdedir. Sosyalist müellifler bittabi aynı cepheyi işgal etmiş bulunuyorlar. [9]. Hattâ uzun müddet liberal rejimi müdahalecilğe karşı müdafaa etmiş olan muharrirler bile fikirlerini kısmen değiştirmişlerdir. Netekim Pigou diyor ki: «Hodkâm hususî menfaatlerin serbestçe müessir oluşunun, umumî menfaata ne dereceye kadar yaradığını araştırırsak, bu usulün ekser halde umumun menfaatine hâdim olmadığını, bununla beraber tesislerinin nevi ve derece itibarile değiştiğini görürüz» [10]. Pigou'nun fikrinde bu vaziyet, iktisadî hayata devlet müdahalesini itiraz götürmeyecek halde icap ettiren bir keyfiyettir. Schumpeter, zamanımızın içtimaî ve iktisadî şartlarının, hususî arzulara ve siyasî temayüllere tamamen gayri tâbi olarak plânlı ekonomiye doğru istihale ettiğini iddia eylemektedir [11]. Fransız iktisat âlimlerinin bu mesele hakkındaki noktai nazarlarını A. Siegfried tarafından neşredilen bir eserde görmekteyiz [12]. Almanca iktisad eserleri 1933 ten sonra Almanyanın plânlı ekonomisinin tam bir ma'kesi olmuştur. Bu hususta ne kadar müfrit fikirlere sapıldığını görmek için Sombart'ın 1937 senesinde neşrettiği bir eserde yalnız iktisadî teşkilâtı değil, iktisadî hedefleri de değiştirmeyi talep etmiş olduğunu kaydetmek

[7] Meselâ G. Halm, Die Konkurrenz, 1929, s. 176.

[8] Bakınız : Amery, The forward view, 1934, sonra : Britain's Industrial future, 1929.

[8a] O. Salazar, Discursos, 1935.

[9] Maurice Dobb, Eduard Heimann, Emil Lederer. — Bak. Mandelbaum, Neuere Literatur zur Planwirtschaft, Zeitschr. f. Sozialforschung, IV/1.

[10] Pigou, Economics in practice, 1935, s. 89.

[11] Schumpeter, Sozialistische Möglichkeiten von heute, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1920, s. 312.

[12] André Siegfried, Économie dirigée, 1934.

lâzımdır. Bu zat diyor ki: «Kültür, teknik terakkiyat ve emtia bolluğu içinde boğulmaktadır; kültürü kurtarmak için, fakirlik idealine rücu etmelidir» [13]. Bu noktai nazar ekonomi siyasetini idare edenlerin vazifelerini pek kolaylaştırmış olmuyor mu?

Başlıca hedef ve mevzuları hususî ekonominin kâr ve zarar hesabı meselesini teşkil eden işletme ekonomisi bilginleri bile, devletin, iktisadî hayatı sevk ve idare etmesi lüzumu lehinde vaziyet almaktadırlar. Nitekim Schmalenbach 1928 senesinde şunu diyordu : «Fevkalâde yüksek verim kabiliyetine rağmen eski serbest ekonomiden ayrılıp bize, randıman imkânlarını pek o kadar bilmediğimiz mukayyed bir şekli haiz yeni ekonomiye doğru adım attıran iç sebepler acaba nedir ? Bizi yeni bir ekonomi devrine doğru sevkeden insanlar değil, kuvvetli ekonomik âmillerdir... Öyle zannediyorum ki modern ekonomideki masraf bünyesi karşısında eski serbest rekabet sistemi artık kifayetsizdir. Pek uzak olmayan bir istikbalde, eskiden loncaların haiz oldukları bir hal ve vaziyete avdet etmemiz lâzım geleceğine kaniim. Yeni ekonominin monopol teşekkülleri, salâhiyetlerini devletten alacaklar ve diğer taraftan devlet inhisardan dolayı terettüp eden vazifelerin ifa edilip edilmediğini mürakabe edecektir » [14] .

Ahval ve şeraitteki bu tahavvülâtın sebepleri nelerden neş'et etmiş olsa gerekir ? Liberalizm muhaliflerinin iddia ettikleri gibi, serbest piyasa ekonomisini istinat ettiği rantabilite prensipi ve rekabet artık rollerini oynamaktan hakikaten âciz mi kalmışlardır, kazanç gayretile hareket eden hususî ekonomi, istihsali cemiyet ekonomisi bakımından en iyi telâkki edilebilecek bir hadde yaklaştıramıyacak hale mi gelmiştir ? İleride istihsalin istikamet ve hacmi artık müteşebbisin kazanç şanslarına göre değil de cemiyet ekonomisinin ihtiyaçlarına veya daha başka noktai nazarlara göre mi taayyün edecektir ?

Bu suallere cevap vermeğe çalışalım. Her hangi suretle teşkilâtlandırılmış olursa olsun ekonomik faaliyetin nihaî gayesi, insanlara bol miktarda mal temin etmek ve bu maksatla istihsal masraflar-

[13] Sombart, Der Deutsche Sozialismus 1937.

[14] Schmalenbach, Die Betriebswirtschaftslehre an der Schwelle der neuen Wirtschaftsverfassung, Zeitschrift f. handelswiss. Forschung, 1928, s. 242, 249.

nı aşan fazlalar elde etmektir. Hiç bir ekonomi sistemi: ne mahsullerini kendisi istihlâk eden kapalı ev ekonomisi, ne piyasa için istihsal eden piyasa ekonomisi ve ne de içinde istihsal ile istihlâkin merkezi bir makam tarafından idare edildiği plânlı ekonomi bu prensipten müstağni kalamaz. Saydığımız bu ekonomi şekillerinin hepsi de fazlalar elde etmek gayesini istihdaf ederler, ancak bu gayeye varmak hususunda baş vurdukları usuller başka başkadır.

Her ekonomi sisteminin, istihsal imkânlarının ne kadar verimli olabileceğini hesap etmek hususunda kendisine mahsus bir usulü vardır. Kapalı ev ekonomisinde ve bugün bile mallarını piyasaya getirmeyen ufak ziraî işletmelerde fazlalar rakam olarak hesap edilememekte ve istihsal doğrudan doğruya evin ihtiyacına göre tanzim edilmektedir. Modern devlet bütçesinde dahi masraf bütçesi evveleminde devlet işlerinin görülmesi için malî sene zarfında sarfı zarurî olan tahsisat yekûnuna göre tesbit edilmekte ve ancak sonradan her devlet hizmetinin, umumî varidat yardımı ile kapatılacak olan, masraf fazlası hesap edilmektedir. Plânlı ekonomide buna benzer tarzda amel olunmaktadır. Halbuki serbest piyasa ekonomisinde her müteşebbis evvelâ münferiden istihsal ettiği mamullerin masarifi ve hasılasını hesap eder. Şayet neticede müteşebbis için bir kâr hasıl olursa, o takdirde yaptığı istihsal cemiyet ekonomisi bakımından da faydalı görülür. Ve böyle bir istihsalin kuvveden fiile gelmesi için millî ekonomi nazarında da kendisini ayrıca meşru göstermesine lüzum kalmaz. Müteşebbise kâr getirmeyeceği memul olan bir proje ise, bunun tatbiki lehinde âmme menfaati bakımından ne kadar mucip sebepler mevcut olursa olsun, cemiyet ekonomisi bakımından tecviz edilemez. Serbest ekonomide müteşebbis kazancı, mutasavver bir istihsalin cemiyet için nafi olduğunu gösteren bir barometre gibi telâkki edilir. Ve istihsal ona göre veche ve istikamet alır. Muhtelif müteşebbis hesapları, ayrıca millî ekonominin mecmu bilânçosu halinde cem edilmez.

Şu halde sorulacak nokta şudur: Hususî ekonomide her istihsal tasavvuru için bu fazla hesabı usulü, hakikaten ve ne gibi ahvalde olursa olsun cemiyet ekonomisi bakımından da nüfusun ihtiyaçlarını azamî miktarda tatmine kifayet eder mi yoksa hususî ekonominin kâr hesabını cemiyet ekonomisi noktai nazarından en büyük muvaffakiyet derecesinden inhiraf ettiren hal ve vaziyetler kendini göstermez mi? Hangi şartlar altında bir taraftan hususî ekonomideki rantabilite, diğer taraftan millî ekonomideki rantabilite (muhtelif) ...

birine yaklaşırlar ve bu suretle hususî müteşebbisin hataları ehemmiyetsiz bir hadde iner? Hangi şartlar altında bu iki noktai nazar birbirinden ayrılır ve bunun üzerine müteşebbisin istihsal kararlarını cemiyet ekonomisi bakımından tashihe lüzum görülür ve hattâ umumun ihtiyacını temin maksadile müteşebbisin yerine devletin istihsalini tanzim etmesine lüzum görülecek kadar ileri gidilir ?

Hali hazırda iktisadî sistem hakkındaki münakaşada esas olan asıl meselenin bu nokta etrafında toplandığını zannediyorum.

II. — FAZLA İSTİHSAL MESELESİNİN DOĞURDUĞU MAHZURLAR

Müteşebbis hesaplarında ; istihsal istikametini ve miktarını cemiyet ekonomisi bakımından muvafık görülen şekilde çizilmiş olan hattan inhiraf ettiren sebepler zaten ötedenberi eksik olmamıştır, fakat 19 uncu asrın ekspansyon devrinde o kadar göze görünmeyorlar ve iktisadî inkişaf bunları o kadar çabuk unutturuyordu ki ya hiç müşahede mevzuu olmuyor ve yahut hususî ekonominin başarıları karşısında pek haklı olarak ihmal ediliyorlardı. Ancak o ekspansyonun duraklamasından beri mezkûr sebeplerin, yanlış hesapların nazarı dikkati celbedecek âmilleri doğru görülmeğe başlamıştır. Bugün bu sebepler umumî yükseliş temayülü ile telâfi edilmedikleri ve bilâkis tebarüz etmiş olduklarından o nisbette de büyük rol oynamaktadırlar.

Mevzuu bahsettiğimiz sebepler, müteşebbis doğru hesap ettiği ve her türlü yanlışlık imkânsız olduğu vakitte de, onu ister istemez hatalı bir fazla hesabına ve böylece yeri olmayan bir istihsal faaliyetiinde bulunmağa sevketmektedir. Bu suretle hareket eden müteşebbis ya istihsal imkânlarını izam ederek lüzumundan ziyade para yatırmıştır ve yahut da muhtemel olan verimin bereketli olacağını düşünemeyerek mevcut istihsal imkânlarından tam derecede istifade edememiştir.

Hususî ekonomi hesabının böyle bir hata menbainı v. Zwiedineck'in (Quantenproblem) tesmiye ettiği fazla istihsal meselesi teşkil etmektedir [14a]. Bunu şu misalden görebiliriz:

Farzedelim ki bir müteşebbis mevcut piyasa vaziyetine bakarak bir makina tedarikinden faide hasıl olacağını tahmin etsin ve

müessesesi bu makina yardımı ile daha çok, ve o vakte kadar sürdüğü miktardan fazla mamul meydana çıkarsın, buna mukabil mamul başına isabet eden istihsal masrafları azalmış olsun ve fiatlar da o nisbette düşeceği için, bu hesapça daha çok mamul satılabilirsin. Yani şimdiye kadarki makinasız istihsalle olduğundan daha çok miktarda ve harcanan masraflara mukabil daha büyük nisbette fazlalık elde edilmiş olsun. Fakat aynı esas üzerine, müteşebbisin meselâ dokuz rakibi de o makinadan birer tane tedarik edebilirler. Binaenaleyh yalnız bir tek müteşebbis için işlediği takdirde kârlı olacak makineden on adet satın alınmış oluyor. Bu yüzden mecmu istihsal miktarı o kadar çoğalır ki, evvelce tahmin ve hesap edilen fiatlar üzerinden satış vaki olamaz. On işletmenin hepsi makina ile çalışırsa, mamullerin fiatı masraf haddinden aşağıya düşer. İmalât miktarı azaltılsa, bu sefer makinaların kudreti (kapasitesi) tamamen istismar edilmiş olur; binaenaleyh ilk önceden memul ve hesap edilen masraf tasarrufu hasıl olmaz, çünkü mamul başına isabet eden sabit masrafların (makina ve binaların amortisman ve faiz masrafları) hissesi büyük olur. Rekabet vaziyetinde çekinilmesi gayri kabil olan envestisman terakümünün, böylece yanlış istihsali mucip olduğu görülür. Hattâ müteşebbislerden biri rakiplerinin envestisman yapmak niyetinden evvelce haberdar dahi olsa, işletmesini makinalaştırmaktan feragat edemez; zira o müteşebbis envestismanların taaddünü cemiyet ekonomisi bakımından yanlış dahi telâkki etse, millî ekonominin muvaffakiyeti namına fedakârlık ederek işletmesini diğer müteşebbislerinkilerinden daha aşağı bir verim kabiliyetinde bulundurmayı kabul edemez.

19 uncu asırda bu hata menbaı pek öyle göze görünmüyordu. Çünkü ihtiyaç arttığı nisbette genişleyen istihsal cihazı bu ihtiyacı içine alıyor, yani çoğalan ihtiyaç fazla istihsali telâfi ediyordu. Bidayette büyücek bir halde kurulmuş olan istihsal cihazı, sonradan bir kaç sene zarfında kendi kendine yeniden zinde bir hale geliveriyordu. Filhakika o devrin ekser yeni tesisatı hep böyle bidayette lüzumundan fazla geniş mikyasta inşa edilmişken, istihlâkin inkişaf edişi vaziyeti kısa zaman içinde düzeltebilmişti. Bundan maada ilk mühim icatlar, masraflardan yüzde 50 ve hattâ daha ziyade nisbette tasarruf ettiriyordu; istihsalin tezayüdü dahi fiatları yeni masraf haddinin aşağısına düşürmüyordu. Kazançlar her defasında ümit edilen rekord seviyesini bulmamakla beraber asla vasati kâr nisbetinin altına inmiyordu. Masraflarla fiatlar arasındaki fark kâfi derecede bü-

yük olduğu için, yapılması zarurî fiat tenzilâtı için müsait miktarda marj kalyordu, mevzuubahs ettiğimiz (Quanten) meselesi bu iyi şartlar altında hiç te kendini gösteremiyordu. Müteşebbisler arasında görülen envestisman ve tesis humması pek yerinde idi. Ancak 1873 senesindeki krizle nihayetlenen spekülâsyon ifratlarını belki bu hususta istisna etmelidir.

Halbuki yirminci asır iptidasından sonra artık nüfus artmadığından ve yeni sanayileşmeğe başlayan memleketlerin, Avrupa endüstrisinin sürüm sahalarını gittikçe artan nisbette kendilerine hasretmelerinden beri ve bir de istihsal usulü ıslah edilirken hasil olan masraftan tasarruf imkânları -sermaye veriminin azalışı kanunu mucibince gittikçe azalmasından sonra, evvelce misalle aydınlattığımız (Quanten) meselesi yanlış istihsalin hissedilen bir âmili olarak tesirini icra etmektedir. Bugün artık bir kere geniş miyasta tutulmuş olan bir istihsal cihazı sonradan çoğalan ihtiyaç neticesinde kendiliğinden tabii bir vaziyet iktisap edemiyor. Fiatlarda tenzilât hususunda kâfi miktarda büyük kazanç marjları kalmamış ve Avrupa endüstrisi için deniz aşırı memleketlerde sürüm sahaları azalmıştır. Fazla istihsal bu yüzden daimileşen bir hal almıştır.

Bu sebepten dolayı, masrafları içinde sabit mahiyette olanlarının büyük bir yer tuttuğu istihsal şubelerinin ekserisi kendi kendine yardımı düşünmüşler ve kapasitelerini ayarlamak ve hususî ekonominin bu hata menbanı izale etmek için millî veya beynelmilel karteller tesis etmişlerdir. Meselâ enternasyonal ham çelik birliği 1926 senesinde Avrupadaki çelik imalâtının sürülebilmesi muhtemel olan senelik miktarını tesbit etmiş ve bu çerçeve dahilinde her memleket için bir istihsal payı ayırmıştır. Bu itilâf mucibince bir memleketin çelik müesseseleri kendisine ait olan payı aşacak kadar imalât yaparsa, beher fazla ton çelik başına 4 dolar ceza verecek, bu paydan az miktarda imal ederse, noksan oları her ton çelik için 2 dolar tazminat alacaktı. Daha anlaşmanın ilk altı ayı zarfında Alman fabrikaları 6 milyon dolar ceza verdiler, Fransız fabrikaları ise 470000 dolar tazminat aldılar.

Bu suretle Alman firmaları ton başına vasatî olarak 2.13 mark fazla masraf yüklendiler. Halbuki Fransız firmaları ton başına 3,37 mark tasarruf ettiler. Şu halde ton başına sun'î olarak hasil olan masraf farkı 5.50 mark ediyor, yani o zamanki ham çelik fiatının % 7 sini teşkil ediyordu.

Hedefi insanların muhtaç oldukları malların mümkün olduğu.

kadar bol miktarda temini olan bir ekonomide, istihsalin cezalandırılışı ve istihsal etmemenin mükâfatlandırılması yek nazarda abes gibi görünür. Fakat istihsal payı hakkındaki bu itilâflar ve tazminat sistemi sayesinde, fennî terakkiyat bakımından geri kalmış olan işletmeler investisman tasavvurlarından vazgeçebiliyor, öbür tarafta randımanı daha büyük olan işletmeler kapasitelerini genişletmeğe karar verebiliyorlar. (Quanten) meselesinin fazla istihsal âmili olmak sıfatile tesiri bu sayede tahfif, hattâ bazan tamamilen bertaraf edilmiş oluyor. Netekim Brüksel şeker itilâfı, beynelmilel bakır karteli, İngiltere - Holanda kauçuk itilâfı ve ilh. gibi bütün bu neviden tahdit plânları, rekabetin doğurduğu işletme tevsiyatını makul hadler dahilinde tutmağa matuf olan ilk tecrübelerdir. Bundan dolayıdır ki 1926 senesinde muhtelif devlet adamları beynelmilel ham çelik birliğinin teşekkülünü memnuniyetle telâkki ettikleri hakkında beyanatta bulunmuşlardı. Hattâ Stresemann milletlerin iktisadî sahada âkılâne iş birliği sayesinde, müfrit rekabetle olduğundan daha ziyade terakki edecekleri kanaatini izhar etmiş, sabık Fransız nazırlarından Loucheur, Belçika ayânından de Brouckère ham çelik birliği gibi büyük kuvveti haiz teşekküllerin devlet tarafından mütemim bir tedbir makamında murakabesi lüzumunu ileri sürmüşlerdi [15].

Böyle sun'î tedbirlerin, ham çelik imalâtında fazla istihâl meselesini bertaraf etmekle beraber, demir endüstrisinde de matlûp neticeyi hasıl edeceği şüphelidir, çünkü bu gibi itilâflar istihsali cemiyet ekonomisi bakımından en muvafık olan dereceden inhiraf ettirmeğe sebebiyet veren yeni hata menbaları vücade getirirler.

Her halde bu nevi itilâflar konjonktür tahavvüllerine karşı metanet gösteremezler ve gerek seri bir yükseliş ve gerekse kuvvetli bir inhitat (depresyon) bu teşekkülleri gevşetir, kartel dahilinde ekser defa itilâfın artık devam edemeyeceğini gösteren istihsal payı mücadelelerine yol açar. Meselâ müşterek kasaya az miktarda nakdî cezalar vürûd ettiği takdirde, çalışmalarını tatil etmelerine mukabil tazminat alacak işletmelere verilecek meblâğlar o nisbette azalırsa, randımanları yüksek olan firmalar kartelden ayrılmayı tercih ederler, çünkü rekabet mücadelesinde daha ziyade muvaffak olacaklarını ümit ederler; netekim 1928 den sonra Holandanın kauçuk müstahsil-leri bu tarzda bir vaziyet almışlardı. 1932 buhranında devlet böyle

kartellerin istikrarını cebren temin etmek istemişti. Nitekim Alman kartel mahkemesi, kartel itilâflarının feshine dair olan ahkâmı şiddetlendirmiş, 1933 de mecburî kartel kanunu ısdar edilmiştir. Alman iktisat nazırı, bu kanuna istinaden firmaları aralarında itilâflar yapmağa veya sendikalar halinde birleşmeğe icbar etmek salâhiyetini aldı [16]. 1936 senesinde Almanyanın dört yıl plânının meriyete girmesinden beri iktisad nazırının salâhiyetleri piyasanın tanzimine ve investismanların murakabesine de teşmil edilmiş bulunmaktadır. Birleşik Amerika Devletlerinde Reiscümhur, 16 Haziran 1933 tarihli National Recovery Acts kanunları mucibince muhtelif endüstri şubelerinin (codes of fair competition) ahkâmı dairesinde iş görmelelerini mecburî kılmak salâhiyetini haizdir. Japonyada 1931 denberi İtalyada 1932 den, Belçika ve Holandada 1936 senesindenberi buna benzer ahkâm mevcuttur.

Devletin mecburî karteller teşkil etmesi salâhiyeti ile istihsalin devlet tarafından kontrolü arasında pak az bir mesafe vardır. Ancak Almanyada bu murakabenin icrasına âmil olan başka mülâhazalar vardı, onlar da kredi siyaseti, ham maddenin tedarik ve tevzii, dış ticaret, döviz vaziyeti gibi düşüncelerden ibarettir.

III. — MASRAF MESELESİNDEN DOĞAN MAHZURLAR

Rekabet tanzim edilmemiş bir halde kaldıkça, masraf meselesi de, (fazla istihsal) meselesi gibi hali hazır şartları içinde daimî şekilde gayri iktisadî bir vaziyet ihdas etmektedir. Klâsik iktisat nazariyecilerininin telâkkisine göre, rekabet devam ettikçe en aşağı istihsal masraflarının zarurî olarak tebarüzü lâzım geliyor. Fiatlar, mümkün olabilen en aşağı noktada karar kılıyorlar ve bu sayede müstehlikler ucuz mahsul ve mamullerle ihtiyaçlarını tatmin ediyorlar. Onların fikrinde devlet yardımları ve koruma tedbirleri, zaif bir vaziyette olan teşebbüslerin - yüksek istihsal masraflarına rağmen - yüksek bir fiat üzerinden satış yapabilmelerini temin etmiş oluyor. Binaenaleyh böyle yardımlar, en ucuz istihsal usullerine doğru mütevecçih olan temayülü kuvveden füle gelmekten menediyorlar ve kabiliyetsiz işletmeleri korumak için bu suretle kendilerinden bir fiat zammı alman müstehlikler yük altına girmiş oluyorlar.

[16] Kanun : Gesetz über die Errichtung von Zwangskartellen vom 15.

1933, 1. Okt. 1933, J. d. R. 1933, S. 1000, 1. Oktober 1933.

Rekabetin bu tesirinin 19 uncu asır esnasında mevcut olduğu inkâr edilemez. Bu tesir fennî terakkiyatın husulüne yardım etmişti. Fakat bugün klâsik iktisat müelliflerinin masraf kanunu kayıtsız ve şartsız olarak tahakkuk edemiyor. Buna misal olarak, (Alman ekonomisinin istihsal ve sürüm şartlarının tetkiki) encümeninde 1928 senesinde bahs mevzuu olmuş bulunan şu misali tetkik edelim [17]:

Almanyada 1926 senesine gelinceye kadar linolyom yani yer muşambası yapan beş fabrika vardı. Bunlardan her biri 16 çeşit imal ediyor ve bu çeşitlerin hepsini muhafaza için bir de depo bulunduruyordu. Almanyanın cenubî mıntakasmda bulunan bir fabrika mamullerini Almanyanın şimalî taraflarına ve yahut şimaldeki bir fabrika Almanyanın tâ cenubuna gönderiyordu. Tüccarlara yüzde 25 komisyonculuk vermek icap ediyor ve % 8 de reklâm için sarfolunuyordu. Vaktaki bu fabrikatörler 1926 senesinde bir araya gelip bir tröst yaptılar. Ondan sonra her fabrikada yalnız iki çeşit imaline başlandı. Firmaların hepsi için bir tek depo tutuldu. Ve siparişler fabrikaların kuruluş yerlerine göre tevzi edildi. Komisyon ücreti % 6 ya ve reklâm masrafları % 2 ye indirildi. Neticede rekabetin bertaraf edilmesile masraflardan % 40 tasarruf edilmiş oldu. Bu misalimizde mevzuubahs olan linolyom sanayi rekabet mücadelesinde bilhassa yüksek masraflar yapan bir endüstri bile değildir. Bunda bu kadar mühim tasarruflar elde edilirse, rekabetin doğurduğu masraflardan daha çok nisbette müteessir olan sanayiın birleşme sayesinde elde edeceği faydalar hakkında kolayca bir fikir edinebilir.

Müesseselerin temerküzü dolayısıyla masraf üzerinde hasıl olan çok daha büyük tesirler, mezkûr encümen tarafından [18] başka istihsal şubeleri, ezcümle makina ve mensucat endüstrilerine mahsus olmak üzere birer birer tetkik ve tesbit edilmiştir. Maamafih fiatlar bir kontrole tâbi tutulmadığı müddetçe, masraf tenzilinün fiat teşekkülü üzerine bir tesiri olmaz, bilâkis müteşebbis kazancını ve investisman faaliyetini arttırır. Konzernler yalnız şu hususî hallerde : yani istih-sallerini arttırdıkları malîyet masraflarının da o nisbette azalacağı vaziyetlerde - daha çok miktarda sürüm temini ve tesisatlarının fennî kudretinden azamî derecede istifade kasdile - fiatlarını indirirler.

[17] Enquete - Ausschuss (Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugungs- und Absatzbedingungen der Deutschen Wirtschaft), I. Unterausschuss 3. Arbeitsgruppe, 1. Teil, s. 451.

[18] Zikr. eser, s. 92.

İstihsal tekniği sahasında masraftan tasarruf ettiren yeni icatlar yapıldığı ve ihtiyacın mütemadiyen artarak bu sayede istihsal tezayüdünün piyasa vaziyetine tekabül ettiği müddetçe, rekabet en aşağı masraf seviyesinin kuvveden fiile gelmesi hususunda en emin bir çare idi. Ancak iktisadî genişleme devrinin tevakkufundan ve teknik sahadaki yeniliklerin verimliliğinin gittikçe azalmasındanberi, masraf tasarruflarını temin için eskisi gibi istihsalı arttırmağa tevessül etmekten ziyade bu tasarrufların teşkilât yolile tahakkuk ettirilmesi lâzım gelmektedir. İşte burada rekabet aczini izhar ediyor, ve hattâ bu yoldan masraf tasarruflarını yapmağa mâni bile oluyor. Binaenaleyh bu cihetten kazanılmak istenilen muvaffakiyetler ancak birleşme tarikle elde edilebiliyor. Sürüm sahası ne kadar daralır, rekabet mücadelesinin masrafları o nisbette yüksek olur ve rakiplerin çeşit çeşit mamuller meydana getirmek hususunda müteakibilen birbirlerini icbar etmeleri kendilerini kârlı çalışmaktan meneder. Bu vaziyette en aşağı masraflar artık rekabetle değil, istihsalin ve sürümün tanzimi sayesinde temin edilebilir. Filhakika bugün masraf meselesi müesseseleri birleşmeğe sevk ve tahrik etmekte olan en mühim âmildir. Bilhassa dahilde fiat seviyesi yüksek veyahut para sistemi enflasyon tehlikesine düşmüş olan bir memlekette bu masraf meselesi müstahsillerin birleşme veya birleşmemek hususunda keyiflerine terkedilemez, onları teşekküller yapmağa icbar ederek mevzubahs ettiğimiz tasarruflar yaptırır. Zira ihracatı arttırmak millî ekonominin menfaati icabındandır. İşte bu meselede de görüyoruz ki işletmelerin kendi rıza ve kararlarile birleşip bir temerküz vücade getirmelerile, devletin istihsalı plânlaması arasında esas itibarile bir fark yoktur.

IV. — İSTİHSAL MASRAFLARINDA VUKUA GELEN TEBEDDÜLLERİN İNTAÇ ETTİĞİ HATALAR

Hususî ekonomi hesabında diğer bir hata, müteşebbisin işletmesi dahilindeki kararlarını verirken, imal edeceği mamullerin mikdarile fiatların ve sürümün değişmeyeceğini kabul etmesidir. İşte asıl bu kararlar, piyasa vaziyetini değiştirecek kadar, masraf bünyesinde istihale vücade getirmektedir.

Meselâ müteşebbis sa'yden tasarruf ettiren makinalar koysa, ücret masrafları bu yüzden azalır ve yerine amortisman ve faiz masrafları kaim olur. Müteşebbis işletmesini makinalaştırdığı vakit, mas-

rafları azaldığı halde yine aynı fiat elde edeceğini ve aynı sürüm yapacağını kabul ettiği için, daha çok kazanç elde edeceğini hesap eder. Fakat müteşebbisin evvelden tahmin ve hesap edemediği bir nokta şudur: Masraf bünyesinin değişmesi üzerine piyasa vaziyeti de değişmiştir. Binaenaleyh müteşebbisin, fiatların ve sürüm miktarlarının aynı halde kalacağına dair faraziyesi yerinde değildir. Evvelce ücretler derhal harcı âlem mallara talep şeklinde tezahür ederken, bundan böyle ücret masraflarının yerini tutmuş olan faiz ve amortismanlar bankada matlubat ve yahut diğer teşebbüslerin kazancı şekline girerler; bu itibarla bunlar hem çok daha sonra ve hem de büsbütün başka mesleklere mensup ve büsbütün başka ihtiyaçları olan şahısların geliri haline inkılâb edecektir.

Serbest rekabet daima dalga halinde envestismanlar vücade getireceğinden, bir çok müteşebbisler aynı zamanda rasyonelleştirirlerse, istihlâk mallarına talep ücretin azalışı nisbetinde geriler ve buna mukabil daha sonra, fazla miktarda lüks malları kullanılır.

Fakat bizzat rasyonelleşme, eski piyasa vaziyeti esas ittihaz edilerek hesap edilmişti. Rasyonel bir şekle ifrağ edilmiş olan bir işletme envestismanların hitamını müteakıp artık değişmiş ve hattâ daha gayri müsait olan bir piyasa karşısındadır. İşletmenin şimdi karşısında kaldığı vaziyet, harcı âlem malların az istihlâkile tavsif edilebilecek olan bir piyasa durumudur. Şu halde, bilhassa istihlâk emtiası sanayiine mensup bir teşebbüs mevzuubahs olduğu müddetçe, işletmedeki yeni techizatın evvelden tahmin ve hesap edilmiş bulunan rantabilitesi artık mevzuubahs olamaz. Bu suretle rasyonelleştirmenin mahalline masruf olmıyan bir para yatırımı olduğu görülür. Bu hal, hususî ekonomi bakımından: rasyonelleşmiş işletmenin kâr-la değil ziyarla çalıştığını, cemiyet ekonomisi bakımından: rasyonelleşme yüzünden hasıl olan işsizliğin, diğer istihsal şubelerindeki faaliyetlerle telâfi edilemeyeceğini gösterir. Bilâkis işsizlik daimleşir ve hattâ rasyonelleşmeğe iştirak etmemiş olan teşebbüslerin de dolayisile sürüm buhranından muztarip olacaklarını gösterir. İşte müteşebbisin şahsî bakımından doğru hesaplmasına rağmen, rasyonelleşmenin bu yanlış neticeleri elyevm ekser defa vukua gelmektedir.

Esasen 19 uncu asrın az istihlâk nazariyecileri rasyonelleşme ve sabit sermayenin terakümünden mütevellit tehlike üzerine nazarı dikkati celbetmişlerdi. Maamafih onlar bu tehlikenin umumî inkişafıyla telâfi edilmiş olduğu bir devirde yaşıyorlardı. Zira o zamanlar

sabit sermayenin süratle tezayüdünden dolayı ücret yekûnunun diğ-
er masraflara nisbetle azalmasına rağmen bu tenakus yeni istihsal
şubelerinde işçilerin artması ve işçinin haftalık ücretinin çoğalma-
sı ile telâfi edilmiş oluyordu. Tevazün için eksik olan bir boşluk varsa
o da, iş müddetinin kısaltılması ve istihlâk mallarının ucuzlaması do-
layısıyla kapatılmış oluyordu. İktisadî tevessü devrinde rasyonelleş-
me yüzünden az istihlâk tehlikesi mevcut değildi. Endüstrileşme ilk
safhalarında harcı âlem mallara karşı gittikçe artan bir talep tevhit
ediyordu.

Marx'ın «sınaî ihtiyat ordusu» ve kütlelerin sefaleti hakkındaki
maruf nazariyesi, asıl onun bu düşüncelerini yazdığı devirde olduğu
kadar hiçbir zaman edilen tecrübelerle zıt düşmemiştir [19]. Onun
muhalifleri pek haklı olarak aksi hali istişhad etmişlerdir. Hattâ ar-
kadaşı Engels bile kapitalist rejim buhranlarının, ancak genişleme
imkânlarının hepsinin kuvveden fiile çıkması hitam bulduktan sonra
tezahür edebileceğini söyleyerek, Marxın görüşünü tashih etmiş-
tir [20].

Bugün vaziyetteki şartlar büsbütün değişmiş bulunmaktadır.
Ekspansiyon devrinin tevakkufu üzerine ilk defa rasyonelleş-
meden mütevellit olarak meydana gelen bünyevî işsizlik, artık hiç
bir konjonktürel yükseliş neticesinde zail olamıyor. İçinde bulundu-
ğumuz müterakki endüstri safhasında, yeni sanayi şubeleri ve bil-
hassa istihsal vasıtaları imal eden müesseseler artık eskisi kadar ço-
ğalmıyor. Halbuki bugüne gelinceye kadar bu yeni istihsal şubeleri,
rasyonelleşme yüzünden işsiz kalanları çekip almakta idi. Teknik
bakımdan ilerlemiş olan memleketlerde fazla istihsal artık müzmin
bir hal almıştır. Kapitalist rejimin bugünkü safhasında en ziyade gö-
ze çarpan garabetlerden biri, bir taraftan kütlelerin sefaleti, öbür ta-
raftan mevcut malların bolluğudur. Bu hal sermayedar ekonomisine
karşı çoğalan şikâyetlere hak verdirmektedir.

Eski nazariyeciler rekabet rejiminde işsizliğin daimî bir hâdis-
e halinde zuhur edemeyeceği hakkındaki kanaatlerini ancak istemiye-

[19] K. Marx, Das Kapital, Bd. I, 2. Aufl. 1872, s. 459 (« Die Kompensa-
tionstheorie bezüglich der durch die Maschine verdrängten Arbeiter ») ve s.
653 (« Progressive Produktion einer relativen Bevölkerung oder industriellen
Reservearmee ») .

[20] F. Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wis-
senschaft, 1882.

rek değiştirmişlerdir. Onlar iř piyasasındaki intizamsızlıkları, amele birliklerinin ücret politikasına, kartellerin fiat siyasetine ve haddinden fazla vergi tekâlifine atfetmek ve kabahati rasyonelleşmenin üzerinden kaldırmak istemişlerdi [21].

Bugün mahalline masruf olmayan rasyonelleşmelerin vücade gelebileceği keyfiyeti, kâfi derecede ehemmiyetle nazarı itibare alınmamakla beraber, teslim ve itiraf edilmektedir [22]. Bu mesele en esaslı şekilde Saitzew tarafından tetkik edilmiş bulunmaktadır [23].

Rasyonelleşme, hali hazırdaki sanayileşme safhasında bir ikinci hatalı hesabın kaynağını teşkil etmektedir. Şimdi mevzuubahs edeceğimiz bu hal, yükseliş devrinde trend denilen elli hattâ yüz senelik bir tekâmülle telâfi edilmişken elyevm bünyevî işsizlik sebebi halinde kuvvetle kendini göstermektedir : Müteşebbis rasyonelleşmenin masrafı diye yalnız kendisinin doğrudan doğruya envestismanlarile alâkadar olarak deruhte ettiği şu masarifi, yani amortisman ve faiz, makinaların işletme ve tamirat masraflarını, sigorta, işletme yerlerinin tevsi ve saire gibi noktaları göz önünde tutmaktadır. Öbür tarafta makinenin dolayısıyla tevliid ettiği ve bugünkü hukukî nizamda başka şahıslara tahmil edilmiş olan şu masrafları nazarı dikkete almıyor : yerlerine makinenin kaim olduğu (yani makine yüzünden açığa çıkan) işçilere yapılan yardımlar, iştira kuvvetinin azalmasından dolayı diğer teşebbüslerin duçar oldukları ziyanlar, işsizlerin başka bir sanat öğrenmeleri ve başka yerlere göçmeleri lüzumundan hasil olan masraflar ve ilâh.

Hakikati halde bütün bu masraflar, rasyonelleşmeden mütevellit ve makinaların fazla verimile karşılanması lâzım gelen meblâğlardır. Bu masraflar rasyonelleşmeyi yapan müteşebbis tarafından hesaba ithal edilmedikleri için devlet tarafından deruhte edilmekte ve vergi kanalile âmme üzerine aksettirilmektedir.

Müteşebbislerin rasyonellemeden mütevellit hakikî masraflardan kaçınabilmesi, vergilerin ve içtimaî sigorta aidatının ücret mik-

[21] *Adolf Weber*, Allgem. Volkswirtschaftslehre, s. 122 ; *Marshall*, Handbuch der Volkswirtschaftslehre I (deutsch), s. 126.

[22] *Moeller, H.* , Rationalisierung und Arbeitslosigkeit, Weltwirtsch. Archiv, 1931, s. 387; *Zwiedineck*, Die Arbeitslosigkeit und das Gesetz der zeitlichen Einkommensfolge, Weltwirtsch. Archiv, 1931, Bd. 2 ; *Heimann, E.* Soziale Theorie des Kapitalismus, 1929.

[23] *Saitzew*, Die Arbeitslosigkeit der Gegenwart, I. s. 55 (Schriften d. Vereins f. Sozialpolitik, Bd. 183, I.)

tarına göre ölçüldüğü memleketlerde daha ziyade mümkündür. Sermayesi mütekâsif olan bir işletme bu suretle, masraf bünyesi içinde sa'y ücretlerinin sermaye faizine nazaran daha büyük yer aldığı bir müesseseye kıyasen üstelik bir prim temin etmiş olur.

Arzettiğimiz mülâhazattan dolayı münferit müteşebbis he-sabatında, teknik ıslahat ve işletme tevsiyatı ekseriya kârlı görünmek-le beraber, cemiyet ekonomisi bakımından pek öyle değildir. Mü-teşebbis o ıslahat ve tevsiyatı, kârım çoğaltmak gayesile yapar. Fakat millî ekonomi bakımından hasıl olacak olan bir takım neticeler, ni-hayet müteşebbisin vaziyetini eskisine nazaran fenalaştırmış olur. Millî ekonomideki bu neticeler, devletin içtimaî yardım maksatları-na tahsis edeceği meblâğların artması, vergi tekâlifinin yükselme-si, talebin azalması, işletmelerin fennî kudretinden tam derecede istifade edilmemesi (kapasitelerinin lüzumundan fazla oluşu) gibi yine dönüp dolaşip müteşebbisî alâkadar edecek olan mahzuurlardır. Hususî müteşebbisler aleyhlerindeki bu vaziyete yine kendilerinin sebep olduklarını hiç düşünemezler. Müteşebbis kazancının, devlet masraflarının artmasile telâfi edilmesi demek olan bu ahenksizliğin hususî bir hali üzerine Pigou nazarı dikkati celbetmiştir [23a].

Makinanın sokağa döktürdüğü amelenin yükselen trend tara-fından toplanıp kendilerine yeniden iş bulunduğu, vergi tekâlifinin istihsal masraflardaki payının cüz'î bir kısmı teşkil ettiği müddetçe, rasyonellemeden mütevellit masrafların vergi kanalıle âmme üze-rine aksettirilmesi büyük bir rol oynayamazdı. Bu yüzden istihsal derecesi, millî ekonominin en ziyade randımanlı olduğu noktadan pek fazla inhiraf edemiyordu. Halbuki hali hazırda endüstri memle-ketlerinde istihsalın % 20 - 30 nisbetinde vergilerle yüklü olması dolayısıyla, âmme üzerine aksettirebilecek olan rasyonelleşme mas-rafları hayli artmıştır. İşte hususî müteşebbisin yapacağı istihsal im-kânlarını hakikati halde olduğundan fazla tahmin ve böylece i'zam edişi millî ekonomi tarafından hissolunacak dereceye gelmeğe baş-lamıştır.

Sözümüzü uzatmamak için şu noktaları, yani : fabrikaların iktisa-den yeri olmıyan, fakat vergiden kurtulmak maksadile yaptıkları birleşmelerden, muattal bırakılmalarından, başka yerlere nakillerin-den ve yeni kuruluşlarından bahsetmek istemiyoruz. Yalnız şu kadar

[23a] Pigou, Economics in practice, 1935, s. 83 ; bu zat alkol istihsalini mi-sal göstererek devleti bu yüzden emniyeti umumiye masraflarını tezyide ic-bar ettiğini zikretmektedir.

söyliyelim ki yeni inşaatın bina vergisinden muaf tutuluşu, yapı faaliyetini takviye etmiş, investisyonları teşvik kanunları rasyonelleştirenlere ayrıca bir kazanç temin eylemiştir. Muamele vergilerinin, istihsal safhalarının hepsi için toptan hesap edilmediği yerlerde, yekdiğerini takip eden istihsal merhalelerine ait işletmeler, iktisaden makul olmayacak bir şekilde, birleşmeye icbar edilmiştir. Belediyelerin vergi hukukunda haiz oldukları muhtariyetlerini lüzumundan fazla kullanmaları neticesinde bir takım fabrikalar yerlerini değiştirerek başka kuruluş yerlerine göç etmişlerdir. Bu yeni yerler onlar için ne ham madde, ne nakliyat ve ne de nüfus siyaseti bakımından müsait olmayın mahallerdir.

Münferit müteşebbis vergiden içtinab ettiğinden zâhiren bir tasarruf elde etmişse de, bu vergi tevezzüünün millî ekonomî bakımından neticesi istihsal masraflarını çoğaltmak olmuştur. Mânasız bir vergi siyaseti hususî teşebbüslere zâhiren bir masraf tasarrufu temin ettiğinden dolayı cemiyet ekonomisi noktai nazarından büyük mikyasta ve yanlış investisyonlar yapılmıştır.

Binaenaleyh bugün rasyonelleşmenin yalnız müteşebbise ait bir prim hesabı karşısında kendisini haklı göstermesi ve millî ekonomî bakımından verimliliğini isbat için yalnız bu noktayı ileri sürmesi kifayet etmez. Rasyonelleşmenin aynı zamanda millî ekonomî çerçevesi içinde de bir muvaffakiyet teşkil etmesi icap eder. Rasyonellenen işletmelerin şu şartları ifa etmeleri lâzımdır : Böyle işletmeler ya makinanın sebep olduğu ücret yekûnu eksikliğini mamullerin fiyatlarını indirerek telâfi etmeli ve yahut mesai müddetini kısaltarak, haftalık ücretlerin miktarlarını azaltmaksızın, makina yüzünden dışarıda kalan amelenin tekrar hizmete alınmasını temin etmeli ve yahut da hiç olmazsa ücretleri arttırmalı ve bu suretle ücretlerin mecmu masraf dahilindeki payı eski yüzde nisbetini bulmalıdır. Ancak bu şartlar altında masraf bünyesindeki değişimin ve rasyonelleşme yüzünden piyasa vaziyetinde hasıl olan fenalaşmanın önü alınabilir. (19 uncu asırda da mesai müddeti kısaltılmış, ücretler arttırılmış ve fiatlarda tenzilât yapılmıştı. Maamafih bu tedbirler şuurlu bir halde yapılmış olmamakla beraber rasyonelleşmenin o zamanlar işsizler kütlesi vücude getirmesine mâni olmuştu). Mevzuubahs etmekte olduğumuz mahzurları izale için bir de rasyonelleşmenin dolayısıyla tevlid ettiği şu masrafların da makina sayesinde hasıl olacak primle temini icabetmektedir : Bu meblâğlar, işsizlerin başka yerlere iskâm ve başka sanatlar öğrenmelerinin ve yahut müesseselerin temerküzü yüzünden istihlâk merkezlerinin başka noktalarda telkûsü

fünden doğan masraflardır [24]. Amerikan ve Alman amele teşekkülleri bu meselelerle iyiden iyiye meşgul olmuşlardır [25].

Bir de vergilerin istihsalı millî ekonomi bakımından yanlış yola sevkedecek tarzda tek taraflı olarak tahmilini önlemeliyiz. Bir çok memleketlerde vergi muamelâtı sırf hazine noktai nazarından değil, daha ziyade iktisadî siyasetin bir vasıtası gibi nazarı itibare alınmaktadır. Hattâ Lehmann içtimâî sigorta aidatını cibayet maksadile, şimdiye kadar olduğu gibi tediye edilen ücretlerin heyeti mecmuasını değil, işletmenin sermaye tekâsüsünü (entansitesini) matrah yapmağı teklif etmektedir [26]. Mumaileyh bu maksatla işbu rüsumun servet vergisine, kazanç vergisine ve yahut da muamele vergisine eklenmesini tavsiye etmektedir. Zira, vasati olarak ücretlerin % 20 sini teşkil eden işbu aidat, işletmenin ücret masraflarından müstakil olarak, işletmenin randımanına göre tesbit edilirse, o takdirde patronlar tarafından rasyonelleşmenin mübalâğalı şekilde tatbiki için bir bahane olmaktan çıkarlar ve âdetâ zararsız bir hale getirilmiş olurlar. Hususî ekonomi hesabı o sayede tabii temelinin bir kısmını yeniden kazanmış demek olur.

V. — HUSUSÎ EKONOMİDE YAPILAN HESAPLARDA ZAMAN VE MEKÂN ROLÜ

Bundan evvel anlattığımız sebepler müteşebbise istihsal imkânlarını i'zam ettirdiği gibi, işletmesinin kudretini haddinden fazla genişletmek hususunda da kendisini yanlış yola götürmektedir. Fakat bundan maada istihsal verimlerini haddinden dûn miktarda hesaplamak ve binaenaleyh millî ekonomi bakımından caiz olan istihsal imkânlarından tamamen istifade etmemek gibi diğer bir takım sebepler de aksi istikamette tesirler icra etmektedir. Bu itibarla ekonomi bünyesinde mevcut istihsal kuvvetleri, yalnız hususî teşebbüs yardımı ile artık tam inkişafını ihraz edememektedir.

Teknik terakkiyatın endüstrileşme devrindeki ilk hızını muhafaza ettiği müddetçe, müteşebbisler hesaplarını daima kısa bir müddeti göz önünde tutarak yapmışlardır. Çünkü onlar az zamanda

[24] *Saitzew*, daha geride zikredilen eser, s. 56.

[25] *Grundlagen der gewerksehaftl. Rationalisierungspolitik*, herausgeg. vom AFAB, Wien 1929.

[26] *Lehmann*, *Zeitschrift für Sozialversicherung*, 1929.

çok kazançlar elde etmeğe ve tesisatlarını en kısa bir zaman içinde amorti etmeğe mecbur idiler, zira her sene yeni teknik icatlar ortaya çıkıyor ve daha önce mevcut olan işletme tesisatını kıymetten düşürüyordu. Her sene yeni, daha iyi ve daha ucuz halde piyasayı istilâ eden mallar o vakte kadar mevcut olan mamullerin yerlerine kaim oluyordu. İstihsal tekniği pek süratle deðiştiği ve pek çabuk inkişaf ettiği için bu vaziyet karşısında müteşebbisler, işletmelerini mütemadi bir halde devam ettirmek ve mukemmelleştirmek maksadile daha evvelden tertibat almak, meselâ usta amele yetiştirmek, laboratuvarlar kurmak ilâh.. imkânından mahrum idiler. Zira böyle uzun bir devre için tesisat meydana getirmek zahmete değmezdi. Umumiyet itibarile istihsal kuvvetlerini müsrifâne harcamak temayülü hüküm sürüyordu. Tekniğin inkişaf tarzı hakkında tasasızlık hüküm sürdüğü için, meselâ şehir inşaatında yapıları murakabe eden belediye makamatı ve iş müfettişleri tevellüd etmesi melhuz olan en fena kazaların önüne müşkülâtla geçebiliyorlardı.

Halbuki bugün müteşebbisler noktai nazarlarını tamamen deðiştirmişlerdir. Temettüleri hissedarlara ancak kısmen tevzi edilmekte ve mutedil bir nisbette tutulmaktadır. Kârlar hissedarlara dağıtılacağına ihtiyat akçesinin takviyesine tahsis edilmektedir. Toplanan mebalîğ yardımile yapılmakta olan büyük tesisat, masraflarını ancak uzak istikbalde çıkaracak mahiyette olanlardır.

Meselâ müteşebbisler tarafından, piyasa ve konjonktür tetkikatı enstitüleri, mütehasıs yetiştirecek olan mektepler, usta işçilerin fabrikaya merbutiyetlerini takviye edecek meskenler inşası ve yahut, işletmelerin sıhhi şartlarını ıslah veya ilmî ve kültürel maksatlara hizmet için büyük meblâğlar sarfedilmekte ve matlup olan gaye, eskiden olduğu gibi işletmenin devamlı bir halde inkişafını ihmal ederek çarçabuk kazançlar elde etmek olmayıp, hali hazırdaki kârın elden çıkmasını da göze alarak, müesseseyi uzun devreler için yaşatacak sağlam bir temel üzerine kurmak ve tekemmül ettirmek tir [27] .

Uzun zamanlar zarfındaki müsmiriyeti nazarı itibare almak hususundaki bu temayüle, anonim şirketlerde gördüğümüz şu bünye istihalesi tekaddüm etmiştir : Yalnız yüksek temettüler çıkarmağa bakan hissedarların nüfuzu azaltılmış ve kararların sıklet merkezi

[27] Feststellungen des Enquete - Ausschusses, 1. Unterausschuss, 3. Arbeitsgruppe, 1. Teil, s. 383.

gittikçe daha fazla direktörlere intikal etmiştir [28]. Direktörler, işletmenin istikbalini alâkadar eden menfaatini, yalnız hali hazır nazarı dikkate alan hissedarların temettüleri menafine tercih etmekte idirler [29].

Acaba âmme menfaatine mahsus tesisatı meydana getirmekle, müteşebbisler rantabilite prensibini feda mı ettiler ? Kazanç gayreti, hayır ve hasenât faaliyetine mi çevrildi ? Hayır, hiç te öyle olmamıştır. İstihsal tekniğinin nisbeten müstakar ve sürüm miktarlarının nisbeten sabit bir hale gelmesinden beri, teşebbüsün devamlı bir halde uzun müddet için müterakki vaziyeti muhafaza edişinin, daha büyük masrafları istilzam etmesine rağmen, şimdiki kadar bizatihi işletme zararına yapılmakta olan müsrifâne hareketten daha makul olduğu anlaşılmıştır. Bugün daha ziyade uzun devreler için baştan ihtiyatlı ve istikbali göz önünde bulundurarak hareket mecburiyeti hasıl olmuştur. Meselâ mesleği talim ve mümarese görmüş bir amele heyetinin işletmede demirbaş gibi kalmasının, uzun devreler nazarı itibare alınmak şartile, daha büyük faydalar getirdiği görülmüştür.

Halbuki böyle işçi yetiştirme masraflarından çekinmiş olan işletmelerin randımanları hep vasatinin altında kalmıştır. Bilhassa son senelerde kısmî tahsilli amele ile mütehassis işçi amele mikdarındaki yüzde nisbetinin artışı mevzuubahs olan verim farkını daha ziyade genişletmiştir.

Alman sanayi erbabı kendi casıtarile, (Düsseldorf) da kâin (Dinta) enstitüsünü meydana getirmişlerdir. Burada her işçi, muayyen vazifeler için kabiliyeti bakımından imtihan edilmekte ve aynı zamanda gireceği işe alıştırılmaktadır. Aradan daha 8 sene geçmeden bu enstitünün muvaffakiyeti neticesinde o fabrikalardaki kazalar % 35 nisbetinde azalmıştır. Çünkü bu müessese, yerine göre adam tavsiye etmiştir. Bu sayede teşebbüslerin elde ettiği tasarruflar, enstitünün masraflarını kat kat telâfi etmiştir. Binaenaleyh biz böyle bir enstitünün hakikî mânada rantabilitesinden bahsedebiliriz. Burada mevzuubahs olan rantabilite ancak uzun zaman hesaba ithal edilerek kuvveden file çıkabilir.

[28] *Wiedenfeld*, *Gewerbepolitik*, s. 10; *Enquete - Ausschuss*, zikredilen eser, s. 50

[29] *Passow*, *Der Strukturwandel der Aktiengesellschaft im Lichte der Wirtschafts - Enquete*, 1930. *Flechtheim*, *Vom Aktienrecht in den Vereinigt. Staaten*, *Zeitschrift f ausländisches und internation. Privatrecht*, 1929.

İşte bu misalden, hususî ekonominin bir müessesede rantabiliteyi uzun veya kısa devre için hesap edişine göre büsbütün başka neticelere vasıl olduğunu görmekteyiz. İnkişaf temayülü on dokuzuncu asırda olduğu gibi süratle kâr etmeği icbar ediyorsa, böyle Dinta enstitüsü gibi müesseselerin yapılması imkânsızdır, halbuki inkişaf istikrar peyda etmiş olursa asıl bu gibi müesseseler sayesinde temin edilecek tasarrufların, teknik sahada kabil olabileceğinden daha fazla mikyasta, kabil olacağı muhakkaktır.

Aynı sözü, hususî ekonomi hesaplarının tatbik edildiği saha için de söyleyebiliriz. Endüstrileşmenin bidayetinde müteşebbis vücude getirdiği tesisatın verimini yalnız işletmesi için hesap ediyordu. Kendi işletmesindeki teknik tebeddülâtın, yakınındaki istihsal şubeleri üzerine yaptığı tesirler onu alâkadar etmiyordu.

Fakat aynı müteşebbis teknik sebepler veyahut piyasa siyaseti dolayısıyla yakın istihsal şubelerinin teşebbüslerine de iştirak edecek olursa, kendi istihsal ve fiat siyasetini o şubelere göre tanzim etmek mecburiyetinde kalacaktır. Çünkü artık onun için yalnız münferit bir işletmenin rantabilitesi, neticenin tayini hususunda yegâne âmili teşkil edemez, onun kârı daha ziyade muhtelif sahalardaki müteaddit teşebbüslerin hasıllarından tereküp eder. Binaenaleyh bir işletmedeki kâr çoğalışının, işletmelerdeki mecmu hasılanın azalmasıyla müterafık olması hiç de imkânsız değildir. Böyle bir vaziyette, birçok teşebbüslere iştirak etmiş olan iş adamı, münferid işletme bakımından tatbikını münasip görebileceği bazı tedbirlerden vazgeçmeğe karar verecektir. Maamafih bunun aksi de olabilir.

Bu nevi mülâhazalar konzernlerin faaliyeti hususunda kat'î rol oynamaktadır.

Nitekim Konzern bazan yalnız başma kalsalar da hiç verim vermiyecekleri için faaliyetlerini tatil etmeleri lâzım gelen işletmeleri hâli faaliyette tutar, bazan da tekbaşma kalsalar da kâr getirecek olan işletmeleri tatil eder. Çünkü, Konzerni idare edenler için ehemmiyeti haiz olan nokta, münferid işletmenin rantabilitesi değil, o Konzerne dahil bütün işletmelerinin kârları mecmuudur. Başında bankaların bulunduğu Konzerne mensup teşebbüslerin münferid olsalar da verecekleri kararların Konzern idaresi kararlarından nekadarkı aykırı düşeceğini, böyle konzernler tarafından takib edilen istihsal politikası vazih surette göstermiştir.

Konzern siyasetinin noktai nazarları ve vazifeleri gittikçe daha geniş mikyasta hususî ekonomi sahasını aşmakta ve birçok bakım-

dan millî ekonominin dairei şumulüne girmektedir [30]. Aynı ayrı istihsal merhaleleri arasında zarurî olarak hasıl olan tezatlar konzern içinde şiddetlerini kaybederler. Konzernin iştirakleri ne kadar şümulü olursa kâr ve zarar hesabı daha uzaktaki menfaatleri göz önünde tutuyor. Fakat burada aynı zamanda, münferid teşebbüse nazaran konzernin mahzurları da tebarüz etmektedir. Nitekim konjonktür vaziyetinin ânî değışmelerinde münferid işletmenin, kararlarını vermek hususunda daha serbest bir vaziyette olduğu görülmektedir, çünkü münferit işletmeler kendilerinden başka diğer istihsal şubelerini nazarı itibara almakla mukayyet değildirlir.

Şu halde zaman ve mekân, hususî ekonominin kâr ve zarar hesabında kat'î bir rol oynamaktadır. Fiat ve masraf vaziyeti aynı kaldığı vakit, uzun bir müdde ve müteaddit işletmeler manzumesi nazarı itibara alınmak suretile yapılan kâr ve zarar hesabı, kısa müddet ve tek işletme için yapılan hesaba kıyasen bizi başka neticelere erİştirecektir.

İktisadî tevessü devrinde hesaplarımızı mümkün olduğu kadar kısa müddet göz önünde bulundurarak ve ufak bir işletmeye inhisar ederek yapmak millî ekonomi bakımından muhik bir hareket sayılabilirdi. Ancak bugün olduğu gibi inkişafın durması üzerine, hesap esasının cemiyet ekonomisi bakımından sahih olarak in-tihabı maksadile hesaplamaaya esas teşkil edecek müddetlerin uzatılması ve işletme heyetinin genişlemesi artık zaruret kesbetmiştir.

Hususî teşebbüslerin istihsal kuvvetlerini mutat şekilde müs-rifane kullanmaları, işletmelerin gittikçe daha büyük nispette gayri-iktisadî çalışmalarına ve kısırlaşmalarına yol açmıştır. Fakat bu yüzden hususî ekonomi, randıman kabiliyetinin hudutlarına dayanmıştır. Hususî işletme hesaplarını yirmi, otuz veya daha çok seneler için yapamıyacağı ve bütün ekonomiyi, menfaati sahasına ithal edemeyeceği için, bu vazifeler devletin ekonomi siyasetini alâkadar eden mevzular haline gelmektedir. Bugün devlet millî ekonomiyi korumak gayesile müteşebbisi, müteaddit mevzuatı yani ticaret hukuku, hisse senedatı hukuku, idare hukuku, içtimaî siyaset hukuku, rekabet hukuku, piyasa nizamâtı, kartel hukuku ve saire gibi kanunlarla, daha uzaktaki istihsal şubelerinin menfaatlerine riayet etmeğe ve işletmelerin ileriki inkişaflarını da göz önünde tutmağa icbar etmektedir. Devlet böylece gittikçe artan mikyasta, hususî teşebbüsün kendi başına vereceği kararlara karışmakta ve o kararları millî ekonomi menfaatine tashih etmektedir.

VI. — BILVASITA RANTABİLİTE MESELESİ

İşletmelerin temerküzü hususunda ikinci bir âmil daha rol oynamaktadır. Hususî ekonomide hata sebebi sıfatı ile en büyük dikkate şayan olan bu âmile (bilvasita rantabilite) ismini verebiliriz. Bu hususta bir misal olarak mühim bir münakale yolunu göz önüne getirelim: Böyle bir yolun inşası müteahhidi için kâr getirecek manada rantabiliteyi haiz oluyabilir. Fakat buna mukabil o sahadaki zür-ram kazançlarını artırır, toprağın kıymetini yükseltir, otomobil sanayiini ve levazımatı satışını canlandırır, memlekete seyyah akınım teşvik eder ve dolayısıyla hazine varidatını çoğaltır, bütün bu fazla kazançlar belki yolun inşaat ve tamirâtı mütemadiye masraflarını aşar. Hususî ekonomi bu yolun inşasını tecviz etmez, çünkü yolun yapılmasından elde edilecek faydalar doğrudan doğruya ve tamamen inşaat şirketine ait olmaktan ziyade, inşaat masraflarına hiç karışmamış bulunan bu gibi işletmelere tevzi edilmiş olacaktır. Halbuki mevzuubahs inşaat şirketinin, yolun inşası neticesinde faydalanacak diğer teşebbüslerde iştiraki olsa, yani bu işletmelerin dolayısıyla temin ettikleri kârlardan kendisi de müstefit olsaydı bu takdirde, inşaatı deruhte edecek olan hususî ekonomi bakımından dahi yol inşası işinin rantabiliteyi haiz olacağı tahakkuk ederdi. Binaenaleyh hususî ekonomi sisteminde herhangi bir teşebbüsün kârlı addedilip edilmemesi yalnız masraflara ve hasıllara değil, bu hasılların tevezzü tarzına da tâbidir. İktisadî şartlar aynı kaldığı halde mülkiyet vaziyetinde husule getirilecek bir tebeddül, meselâ teşebbüslerin temerküzü yeni kâr imkânlarını getirir veyahud o vakte kadar mevcut olan imkânları kaldırır.

İkisadî tevessü devrinde müteşebbis için doğrudan doğruya kârlı olacak kadar bol istihsal imkânları vardı. Hattâ mevcut sermaye ve iş kuvvetleri bazan, bütün bu bilâvasita müsmir olacak projeleri tatbika kifayet etmiyordu. Bu itibarla ancak yukarıda bahsettiğimiz şekilde müsmir olabilecek olan projeleri, sırf içtimâî veya iktisadî siyaset mülâhazalarından mülhem olarak ele almak için ortada mücbir bir sebep mevcut bulunmuyordu. Maamafih bu ihtiyacı, mektepler, hastaneler, sokaklar ve saire gibi en âcil âmme hizmetleri bu hususta istisna ediliyordu.

Fakat işsizliğin daimî bir hal almasından ve hususî sermayenin derhal kâr getirecek kullanım imkânlarını eskisi gibi hazır bulamasındanberi, simdiye kadar ihmal edilmiş bulunan mezkûr istihsal

sal imkânlarının da ele alınması icap etmektedir. Bilvasita müsmiriyeti haiz tesisat, işte bugün hususî ekonomi investismanlarındaki durgunluğu gidermek hususunda kendisinden istifade edilecek olan öyle büyük bir hazinedir [30a]. Hususî ekonomi hesabı, rantabilitesi yalnız dolayısıyla mevcut olan teşebbüs projelerini nazarı itibara alacak vaziyette olmadığı için, bu nevi investisman faaliyetleri münhasıran devletin uhdesine terettüp etmiş bulunmaktadır. Liberal muktesitlerin haksız olarak az bir zaman sonra muvaffakiyetsizlikle neticeleneceklerini iddia ettikleri bu nevi tecrübeler, kârlılığı dolayısıyla meydana gelecek olan investisman imkânlarının ne kadar büyük olduğunu ispat etmiştir. Bu nevi investismanların başlıca tatbik sahaları şunlardır: Münakalât, meskenler, şehirler inşası, (gaz, elektrik, su) gibi âmme hizmetleri, ilâh.. Bugün işsizlere iş bulmak maksadile yapılan bu gibi investismanların neticesinde millî ekonomide birtakım malî çöküntüler vukua geleceği hakkındaki liberal nazariyenin kehaneti tahakkuk etmemiştir.

Bu da bu gibi investismanlarda hakikî manasile bir rantabilite mevzuubahs olduğu hakkındaki nazari neticeyi teyid eder. Yalnız bugüne kadar bu nevi rantabilitenin tezahür edemeyişi ,istihsal vasıtaları verimlerinin hususî ekonomi rejiminde câri olan tevezzül tarzından ileri gelmektedir.

Maamafih mevzuubahs tesisatın dolayısıyla haiz oldukları rantabilite rakamlarla tam ve kat'î olarak hesap edilemez. Zira kâr birçok hususî işletmelere ve hususî şahıslara münkasemdir ve kâr ve zarar hesabında muayyen bir fazlalığın ne kadarının piyasa vaziyetine ve ne kadarının münakalâtın artmasına aid olduğunu ayırt etmek hiçbir vakit kabil olamayacaktır. Bilvasita rantabilite yalnız iktisadî faaliyetlerin umumî canlanmasile belli olur ve buna göre yalnız tahmin edilebilir. Bu husustaki istidlâllere yardım edebilecek olan en mühim istinad noktaları şunlardır: Para piyasası seyyaliyetini kaybeder, fiatlar yükselmeğe başlar ve ham maddelerle işçi miktarı azalırsa, o takdirde bilvasita müsmiriyeti haiz tesisatın artık azamî had-

[30a] Keynes, 1936 senesinde intişar eden şu kitabında: *The General Theory of Employment, Interest and Money*, bu hâdisenin sebebini para siyasetinde bulmaktadır. Krizlerin bu tarzda izahını başka müelliflerin eserlerinde de görmekteyiz. Bunlar *rentabilité* meselesinin para nazariyesindeki merkezî ehemmiyetini gözden kaçırmakta ve bundan dolayı meselenin künhüne nüfuz edememektedirler. Bu hususta şu eserimize müracaatı tavsiye ederiz: *Neue Wege des Geldwesens und Zahlungsverkehrs*, 1934.

đini bulduğu ve yatırılan sermayenin, iktisadî bünyenin hiçbir yerinde yüksek verimler şeklinde ferdî ekonomiye avdet edemeyeceği anlaşılır. Bu suretle bilvasıta müsmir tesisat imkânları tükenmiş demektir. Fakat para piyasası haddinden fazla seyyal, fiatlar düşük, işsizlik müzmin bir hal almışsa ve istihsal şubelerinin hepsinde fazla istihsal yapılmış ve stoklar çoğalmışsa, o vakit bilvasıta müsmeriyet haddine kadar olan mesafenin tamamen aşılmadığını ve içtimaî hasılayı artırabilecek müteaddit tesisat imkânlarının mevcut olduğunu anlarız.

Esasen nazari iktisat ilmi çok daha evvel bu bilvasıta rantabilite meselesi karşısında kalmış, fakat bunu ya lâyıık olduğu dikkatle görmemiş veyahut yanlış tefsir etmişti. Nitekim L. v. Stein ve Schäffle gibi müellifler, hukukî nizam, maarif teşkilâtı ilâh. gibi «gayrimaddi malların müstahsalıyetinden» bahsetmişler ve böylece bilvasıta müsmeriyetin bir meselesine temas etmişlerdi [31].

Sax (devlet ekonomisinin esasları) isimindeki eserinde bilvasıta müsmeriyeti, hususî ekonomi rantabilitesindeki nihai müstahsalıyet kanunlarına ırca etmek istemişti [32]. v. Wieser dahi devletin para yatırımlarını, ancak hususî müteşebbislerin elde etmiş olacakları kârdan daha fazla nisbette intifa edebileceği yerlerde, yapması lüzumunu ileri sürmüştü [33]. Fakat bu denemelerin muvaffakiyetsizliklerine sebep, bilvasıta müsmeriyetin rakamlarla kabili hesap olmayışı ve bundan dolayı hususî ekonomi rantabilitesile mukayese edilemeyişidir.

Cassel meseleyi şu tarzda muhakeme ederek yeni bir sureti hal bulmağa çalışmıştır: Bir taraftan hususî ekonomideki istihsali kendiliğinden yola koyacak kuvvete sahip olan ferdî ihtiyaçlar, diğer taraftan mektep ihtiyacı gibi ya izhar edilemeyen veya izhar edilse de hususî faaliyeti harekete getiremeyen kollektif ihtiyaçlar vardır. Bu ihtiyaçların tatmini devlet ekonomisinin, öbür türlü ihtiyaçların temini ise hususî ekonominin vazifeleri sahasına isabet eder [34]. Görülüyor ki bu tarzda bir tefrik devlete yalnız, hususî ekonominin kendisi için kâr imkânlarını göremediği ve bundan dolayı feragat et-

[31] L. v. Stein, Lehrbuch der Nationalökonomie, 3. Aufl. 1887, s. 268 ; Schäffle, Die gesellschaftl. Theorie der menschl. Wirtschaft, 2. Aufl. s. 154.

[32] Sax, E. Grundlagen der theoret. Staatswirtschaft, 1887; buna benzer mütalâalar: De Viti de Marco da.

[33] Wieser, Theorie der gesellschaftl. Wirtschaft. 1914, s. 419-23.

[34] Cassel, Theoretische Sozialökonomik, 5. Aufl. s. 59.

tiği iktisadî faaliyeti tahmil etmektedir. Hali hazırdaki müelliflerin ekserisi mevzuu, burada birbirinden büsbütün başka iki mesele varmış gibi mütalea etmektedir. Nitekim bunlar bir yolun inşasını müstahsil (productif) fakat kârlı bir (rentable) değil diye tavsif etmekte ve (productivité) ile (rantabilité) arasında, veyahut âmme menfaatine yarayan tesisatla kâr temimine matuf para yatırımları arasında bir tezad bulabildiklerine zahib olmaktadır [35].

Halbuki gerek hususî, gerek âmme investismanlarda mevzuubahs olan müsmeriyet hep bir ve aynidir. Her iki halde de, istihsal için harcanan malzeme ve kuvvetlere mukabil fazlalar elde etmek mevzuubahstir, yalnız bu fazlalar her birinde başka başka hesap edilir. Hususî ekonomi hesap ederken, yatırılan sermayenin millî ekonominin herhangi bir yerine avdetini istemekle kalmıyarak, o sermayenin nereden çıkmışsa gene oraya gelmesini ister. Hususî ekonomi, haddi zatında bir fazlalık getirecek bazı istihsal imkânlarını, bu fazlalar kendi noktai nazarından arzu ettiği şekilde tevzi edilmiyor diye, muattal bırakmaktadır.

Hesap usulü teşebbüslerinin birleşmesi halinde değişmeye başlıyor. Meselâ konzern iştiraklerin kârlarını topharak hesap ediyor ve binaenaleyh bir investisman'ın konzerne mensup diğer işletmelere tesiri dokunan bilvasıta müsmeriyetini dahili hesap ediyor. Cemiyet ekonomisinin bir küllî (universal) konzern halinde birleştiğini farzetsek, o takdirde her investismanın bilvasıta müsmeriyeti mecmu kâr ve zarar hesabına ithal edilirdi. Fakat devlet bilvasıta müsmeriyeti haiz olan bu para yatırımlarını kendisi yapar da masraflarını, artan vergi varidatından ödemek suretile finanse ederse, aynı hedefe teşkilât bakımından daha sade bir yoldan gidilmiş olur. Bu itibarla bilvasıta ve bilâvasıta rantabilite arasında prensip itibarile hiçbir tezat mevcut değildir. Yalnız hesapta bir fark vardır: Elyevm bu fark teşebbüslerin aralarındaki temerküzden dolayı gittikçe küçülmekte berdevamdır.

Endüstrileşme ameliyesinin hali hazırdaki durgunluğu safhasında şu sual hatıra kendiliğinden varit oluyor: Endüstri memleketlerindeki hükümet adamları, verimin bugünkü inkisamı dolayısıyla hususî ekonomiyi alâkadar etmiyen fakat bilvasıta müsmir olan bazı tesisatı yapmak hususunda, mevcut istihsal imkânlarına baş vurmak-

[35] Rentabilité ve productivité hakkındaki bir çok mefhum tariflerini görmek için şu esere bakın : P. Arndt: Rentabilität, Kritik der Lehre vom Unternehmervergewinn, 1935 (maamafih biz hu zatın fikirlerine iştirak etmiyoruz.)

tan kendilerini alıkoymakta devam edebilirler mi? Yoksa işsizler kütlesine bakarak, serbest ekonomi rejiminin doğurduğu bünyevî intizamsızlıklardan kurtulmak maksadile, mezkûr imkânları istismara ve bunun için âmme menfaatine envestisman faaliyetine girişmeğe mecbur olmayacaklar mı?

İşsizlerin sayısı ve kârla istihsal projelerinin kâfi miktarda olmayışı, devleti — hususî ekonominin yapabileceğine nazaran — daha geniş mikyasta istihsal imkânlarından istifadeye icbar etmektedir. Bilâvasıta kârlı projeler kâfi miktarda hazır olduğu müddetçe, buna hacet ve vesile yoktu; fakat bugün müzmin bir hal almış bulunan kriz tezahürlerini izale etmek için bu yoldan gitmeğe mecburuz. İşte bugünün devletçiliğinin en esaslı köklerinden biri buradadır.

Maamafih şunu da bilmeliyiz ki bu tarzı hareket, hususî teşebbüsün geri kalmasına, hususî ekonomi idaresinin mürakabesine ve verimin tevezzüünde devletin gittikçe artan müdahalelerine doğru götürmektedir. Filhakika meselâ Alman devletinin anonim şirketler hukuku, Birleşik Amerikanın «Codes of fair competition», İtalyanın corporation hukuku ilâh. bu yolda atılan ilk adımlardır.

Bundan maada devletin envestisman projelerini, şimdiye kadar mutat olan tarzdan başka bir noktai nazardan seçmesi icap etmektedir. Her ne şekilde olursa olsun işçileri meşgul etmek için verilen işler, böyle bir intihabın her defasında en büyük bilvasita müsmeriyeti haiz tesisata isabet edeceğini göstermez. Zira bir envestismanın bilvasita rantabilite derecesini mesaha edecek olan bir ölçü şimdiye kadar bulunamamıştır.

Nihayet aynı mülâhazalar kredi siyasetinin de büsbütün başka temeller üzerine kurulmasını icap ettirecektir. Büyük envestismanların verimi ancak uzak bir istikbalde tahakkuk edebileceğine göre, o vakte kadar geçecek olan zaman esnasında artan iktisadî faaliyet dolayısıyla vücade gelen işтира kuvvetinin piyasadan uzak tutulması ve böylece iktisadî hayat üzerindeki tesirinin zararsız bir hale konulması icabeder.

Aksi takdirde enflasyon mahiyetinde bir takım fiat artışları husule gelir. Şu halde munzam olarak vücade getirilen işтира kuvvetinin bir enflasyon vücade getirecek olan tesirlerini bertaraf etmek maksadile yapılacak herhangi bir müdahale, istihlâki sevk ve idarede dahil olduğu halde, ekonomik hayatın diğer bütün sahalarında da zarurî olarak ittihaz edilecek birtakım plânlı tedbirler silsilesini istilzam eder. İşte bu sebeble zamanımızda birçok devletler diğer ted-

Birler silsilesinin birinci merhalesini teşkil eden bu hatveyi ancak muayyen zaruretlerin tazyiki altında atmağa karar vermekte ve buna kani olmadan önce eski liberal konjonktür siyasetinin prensiplerini tatbika ve bundan istifadeye çalışmaktadırlar.

VII. — HUSUSİ EKONOMİDE YAPILAN HESAPLARDA MÜESSİR OLAN DİĞER HATA MENBALARI

Şimdiye kadar saydığımız sebeplerden başka daha birtakım âmiller de vardır ki bunların yüzünden rantabilite kaidesine göre mümkün olan azamî istihsal hacminin elde edilmesi mümkün olmamaktadır. Devletin iktisadî siyaseti, bilhassa işsizlik karşısında bu nevi hata membalarını da nazarı dikkate almak ve izale etmek mecburiyetindedir.

Büchner'in bir konferansı [36], işletme iktisadiyatı bakımından bu nevi âmillerin oynamakta olduğu rol hakkında lâzım gelen malûmatın hepsini vermektedir. Schmalenbach dahi işletmenin dahili vaziyeti bakımından masraf meselelerinin ehemmiyeti üzerine nazarı dikkati celbetmiş ve bu meselelerin millî ekonominin inkişafile olan irtibat ve münasebetini aydınlatmıştır [37]. Büyük teşebbüslerin zamanımızda kendi kendilerini finanse etmek hususunda gittikçe artan temayülleri de bu hususta mühim bir rol oynamaktadır. Filhakika bu nevi teşebbüslerdeki kârlar muayyen bir haddi aştı mı artık tevzi edilmemekte ve işletmenin ihtiyat akçesine ilâve edilmekte olduğundan hisse senetlerinin rayiçleri hakikî geliri ifade edememektedir. Bundan maada bir kısım sermayenin bu suretle kredi piyasasına arz edilmesi dolayısı ile bu piyasada teşekkül edecek olan faiz nispeti yanlış şartlar altında takarrür etmektedir. Kendi kendine finansman yolile meydana getirilen tesisatlar Ricardo'nun vazettiği vasati kâr nispeti kanununa tâbi olmamaktadır.

Bankaların bazı kredi neveleri için, banka masrafları dolayısı ile yükselttikleri faiz hadleri dahi aynı tesiri yapmaktadır. Büyük bankalar sermaye piyasasındaki hâkim vaziyeti sayesinde iskonto nispeti veya mevduat faizleriyle, ikraz ettikleri meblâğlar için aldık-

[36] Büchner, Verlustquellen der Unternehmung, Mitteilungen aus dem handelswissenschaftlichen Seminar d. Universität Zürich, Bd. 55, 1933.

[37] Schmalenbach, Selbstkostenrechnung und Preispolitik, 6. Aufl. s. 112 bir de şu esere bakın : Schmidt, Kalkulation und Preispolitik, 1930, s. 23.

ları faizler arasındaki farkı o kadar yükseltebiliyorlar ki, iktisadî inhitat safhasında masraflarını çıkarabildikleri gibi iştiraklerindeki ziyanları da kısmen telâfi edebiliyorlar. Bundan dolayıdır ki Merkez Bankasının iskonto siyaseti kredi nevilerinin bütün cephesinde tesirini ika edemiyor; ve bu yüzden an'anevî konjonktür siyasetinin böyle belli başlı bir âleti de akim kalmış oluyor.

Bilhassa kendilerinin masraf bünyelerinde faiz nispetinin mühim bir unsur teşkil ettiği inşaat veyahud mal stokları teşkili hususundaki faaliyetler kredinin pahalılığı yüzünden azalmaktadır. Görülüyor ki bankaların kendi bilânçolarını takviye gayesile hususî ekonomi mülâhazalarından mülhem olan hareketleri, millet ekonomisi için büyük ziyanlar tevliid edebilir. Banka idareleri takip ettikleri faiz siyasetinin uzak tesirlerini tahmin ve kazançlarını millî ekonominin ziyanlarıyla mukayese hususunda herhangi bir mikyastan mahrumdurlar.

Hali hazırın iktisadî hayatında bilhassa zarurî ihtiyaçları karşılayacak malları imal eden istihsal şubeleri, lüks mallar endüstrisine nispeten inhisarcı bir mevki tutmaktadır. Gelirin iştirak kuvveti azalınca gıda maddeleri sanayii, talebin azalmasını ve fiatlar üzerindeki tazyikini hemen hemen hiç hissetmez, sebebi de zarurî ihtiyaçları karşılayan malların, nekadar pahalı olursa olsun, eskisi gibi satın alınmakta devam edilmesidir. Buna mukabil daha az mübrem ihtiyaçlara tekabül eden emtia ile lüks malları imal eden sanayi ise, talebin azalmasından tevellüt edecek yükü tamamen üzerlerine almış olurlar. Zarurî ihtiyaçları karşılayacak olan istihlâk mallarını imal eden sanayi, bu rüçhanlı mevkiini nekadar çok istismar ederse ve fiatları indirmese, teknil talep sarsıntılarını yalnızbaşına hissedecek olan lüks eşya endüstrisinin vaziyeti de o nispette müşkülleşir. Bu suretle bazı istihsal şubelerinin talepteki tahavvüllere karşı olan hissizlikleri buhranı teşdit edebilen bir âmil olmaktadır. Daha kuvvetli bulunan teşebbüsler fiatları indirmese, diğer şubelere mensup teşebbüsler krizin neticesi olabilecek dereceden daha fazla olarak rantabilite haddinin altına düşerler. Bundan dolayı ekseri devletler istihlâk mallarının fiatlarını mürakabeyi kendileri için bir vazife addetmektedirler.

İktisadî tevessü devrinin tevakkufu üzerine, ekseri istihsal şubelerinin kazanç şansları azalmıştır. Gerek Ricardo'nun azalan kâr nispeti kanunu, ve gerek Schumpeter'in, müteşebbis kazancının yalnız tevessü devrinde elde edilebileceği, stasyonier bir ekonomide

ise zail olacağı [38] hakkındaki nazariyesi, hiç olmazsa bu hususta mevcut bir temayülün ifadesi olmak itibarile teyyüt eder gibi görünüyor. Bir de şunu düşünmeli ki hususî ekonomi hesaplarındaki emniyetsizlik âmili bugün eskisine nazaran daha büyüktür, çünkü bugün eskiden olduğu gibi kurulduğu vakit büyük yapıldığı sonradan anlaşılan o tesisatın - nüfus artışı nisbetinde çoğalacak olan ihtiyaçlar neticesinde - tabîî halini bulması gibi vaziyeti tashih eden bir hareket yoktur. Bu sebepten dolayı bugün müteşebbisler, yeni para yatırımlarına karar verirken hesaplarına daha büyük emniyet emsalleri koymaktadırlar. Eskiden istihsali yoluna koymak için faiz nispeti üzerine cüz'î kâr marjlarının ilâvesi kâfi gelmekte idi, bu kadar cüz'î kâr bugün envestisman faaliyetini harekete getirememektedir. Bu hususta kâfi nazarile bakılacak emniyet emsalleri hiç şüphesiz her istihsal şubesi için başka başka miktarlar halinde ifade edilecektir. Nitekim inşaat teşebbüsleri ve mensucat sanayii bugün dahi istihsal hususunda kat'î rol oymyan rantabilite için cüz'î bir yüzde nispetile iktifa edebilmektedirler.

Makine endüstrisinde, madencilikte, kimya ve edviye-sanayiinde, yani uzun istihsal devrelerini hesaba katmak veyahud büyük miktarda sabit sermaye ile çalışmak mecburiyetinde olan endüstrilerde yalnız büyücek kâr marjları, envestisman faaliyetini harekete getirebilmektedir.

Bundan dolayı iktisadî bakımdan mümkün gözükmelerine rağmen kârlılıkları maliyet hududunu ancak cüz'î miktarda aşan bu nevi istihsal imkânlarından tamamilen istifade edilememektedir. Bu yüzden işsizlik cemiyet ekonomisi bakımından indirilmesi mümkün olan asgarî haddin daima fevkinde kalmakta, talep normal seviyenin altına düşmekte ve halkın maişet seviyesi daha ziyade alçalmaktadır. Birçok hükümetler rantabilite hududunda mevzu olan bu gibi teşebbüslere sübvansiyon vererek işsizliği azaltmaya karar vermektedirler. Meselâ ev tamirâtı, büyük ikametgâhların birkaç küçük aileyi alacak şekilde tadili veya tecdidî, mevcut meskenler içerisinde banyo odalarının ilâvesi ve ilâh gibi maksatlarla takriben % 10 nispetinde nakdî yardımlar yapılmaktadır. Bu suretle ihdas edilecek yapı işlerine tahsis edilen ve bu işlerde kullanılacak olan ameleye evvelce işsiz oldukları için muavenet şeklinde tediye edilen meblâğların bu vaziyette envestisman faaliyetini harekete getirmeğe kâfi

[38] Schumpeter, Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, 3. Aufl. s.

olduğu görülmüştür. Nitekim 1936 senesinde Avusturyada ev tamirati, ikametgâhların dahilî taksimatındaki tadilât, banyo odaları inşası, büyük sokak kapılarının tamiri ilâh gibi işler için 3 milyon şilin kadar bir yardım sayesinde, cem'an yekûn 120 milyon şilnik fazla iş vücade gelmiştir.

Yalnız 3000 işsize tevzi edilebilecek olan bu meblâğ bu samede 20000 yapı amelesine iş bulunmasını mümkün kılmış olduğundan neticede devlet, bütçesindeki içtimaî vazifeleri itibarile yükünün büyük bir kısmından kurtulmuştur.

Hususî teşebbüs az kâr marjlarile iktifa edemediği için cemiyet ekonomisi bakımından mümkün olan en müsait istihsal hacmi elde edilememektedir. Bu vaziyet karşısında devletin iktisadî siyasetinin rolü, mezkûr istihsal imkânlarından istifade ettirmeyen maniaları ortadan kaldırmaktır.

Hususî ekonomideki diğere mühim bir hata sebebi de, tekbaşma teşebbüsün konjonktür tebeddüllerini nazarı itibara alacak vaziyette olamayışıdır [38a]. Hatta itimada şayan konjonktür haberleri emrine âmade dahi olsa, o bunlara istinaden hareket edemez. Mesele konjonktürün yükselişi safhasında investisman yapmaktan çekinse, meydana mücadele etmeden rakiblerine bırakmış olur ve kendisi geride kalır. Konjonktürün aksülâmel yapmasıle meydana çıkacak olan lüzumsuz kapasite tehlikesini iyice kavramış olan münferid müteşebbis bile akıntıya kürek çekmez. Nitekim 1926 - 28 senelerine isabet eden yükseliş safhası esasındaki para yatırımlarının, sonradan konjonktür vaziyeti değıştiği vakit yanlış yapıldığı ve buhranın şiddetini artırdığı görülmüştür.

Kartel büroları ve müteşebbis birlikleri kendilerinin investisman siyasetlerinde konjonktür dalgalarını nazarı itibara almayı muhtelif defalar tecrübe ederek, bu maksatla işletmelerin tevsiî işini münferit müteşebbisin kararına tâbi kılmamak istemişlerdir. Fakat konjonktürün seyri esasında bu birliklerin mukavim bir halde olmadıkları ve bu itibarla firmaların istihsal kararlarını konjonktür siyasetinden mülhem bir halde ittihaz edemedikleri anlaşılmıştır. Kartel konjonktörünün yükseliş safhasında tahdit tasavvurlarını kuvveden fiile getirmek isterse, yeni türeyen ve Kartel'in haricinde kalıp teşekküle rekabet edenler kartel'in dağılmasında âmil olurlar. Nitekim 1927 senesinde teşekkül edip İngiliz ve Hollandalı müte-

[38a] Bu hususta prensipiyel noktai nazar için şu esere : *Morgenstern, Wirtschaftsprognose, 1927.* ve *Pigou: zikredilen eser, s. 84.*

teşebbislerden mürekkep olan kauçuk istihsalâtı birliği yaşamamıştı, çünkü İngiliz müstahsiller tahdid plânlarına sadakatlerini muhafaza etmişler, Holandah plântaj sahipleri ise istihsallerini genişletmişlerdi. Yükseliş safhasında artan fiatlar istihsali tevsiya teşvik ettiği için birliklerin kurduğu konjontür servisinin ihtarlarına kimse kulak asmaz. Buradan da görülüyor ki hususî ekonomi, teşebbüslerin karteller şeklinde temerküzü halinde dahi, konjontürün rolünü hesaba katmak iktidarından mahrumdur.

Bütün bu yanlış hesap kaynakları endüstri amelîyesinin şimdi ki inkişaf safhasında hususî ekonominin mühim noksanlarını meydana çıkarmaktadır.

Yükselen trend senelerinde, bir taraftan hususî ekonominin kâr ve zarar hesabı, diğer taraftan millî ekonominin müstahsiliyeti arasında hemen hemen göze görünmiyen tehalûf, bugün büyük miktarda artmıştır. Mevzuubahs olan hususî ekonomiye aid hata kaynağında bilhassa mukayese maksadile hususî teşebbüsün büyük başarıları göz önünde tutulduğu vakit, cemiyet ekonomisi için en iyi randıman derecesinden ancak cüz'î miktarda inhirafı mevzuubahs olabileceğine dair olan iddialar sağlam bir muhakemeye istinad etmemektedir. Büyük endüstri memleketlerindeki bünyevî işsizliğin yüksek yüzde nispeti bu iddianın aksini ispat etmektedir.

Bugün büyük ahali kütlelerinin göze çarpan fenalıklardan muğber olarak liberal ekonomi sistemine karşı isyan edişi ve halk tabakalarının nazarında bu rejimin artık yaşyamayışi gibi sosyolojik bir hâdise önünde bulunuyoruz. Binaenaleyh ıslahatın lüzumu veya ademi lüzumu meselesinde karar vermek hususunda hata menbalarının ehemmiyet ve rolü hakkındaki münakaşadan çok fayda beklememelidir. Çünkü içtimâî aksülâmelin tazyiki altında bir taraftan ıslahat esasen başlamışken, öbür tarafta iktisadî siyaset el'an kararsız bir halde kendisine yeni bir tatbik sahası aramakta ve bu meydana bazan boş neticeler karşısında kalmaktadır. Bu tarihî vakıya göz yumarak içtimâî hayata karşı yabancı bir vaziyet almış bulunan iktisat âlimlerinin sayısı mahduttur. Bunların serbest ekonomiye dönmeyi tavsiye eden sadaları mukabelesiz kalmaktadır [39].

[39] Bu tarzı muhakemeyi sonuna kadar takip eden müelliflerden bugün yalnız *Rougier*, *Mises* ve *Machlup* kalmıştır. Bazı ihtirazî kayıtlarla beraber bunlara yaklaşan müellifler *Robbins*, *Röpke*, *Morgenstern* ve *Ad. Weber*'dir. Bu müellifler devlet müdahalelerinin hedefini, hususî ekonomi idaresinin fiil ve vazifesini ifa edebilmesi için lâzım gelen şartları vücuda getirmek ol-

Hususî ekonominin başarılarını istişhat etmeleri bu zevatın nazarı iddialarını takviye edememekte, plânlı ekonomi taraftarı olanların muvaffakiyetsizlikleri bu şahısları ileriye doğru olan hareketlerinden alıkoymamaktadır.

VIII. — HÜKÜM VE NETİCELER

Buraya kadarki araştırmalarımız aşağıdaki neticeyi vermiştir: trend'in halihazırdaki düşük vaziyeti içinde kârlılık kaidesine istinâden münferid müteşebbisin ittihaz ettiği kararlar, istihsalin istikamet ve derecesini azamî müstahsaliyetten hayli miktar inhiraf ettirmektedir. Ve biz hususî ekonominin kâr ve zarar hesabına göre müsmir olan bir istihsal tasavvurunun cemiyet ekonomisi bakımından müstahsaliyetin azalmasını ifham ettiği hallere çok defa şahid olmuşuzdur. Fakat bunun aksini de, yani millî ekonomi bakımından mecmu fazlaların artmasına hizmet edebilecek olan projelerin, hususî ekonomi hesap usulü neticesinde gayrımüsmir diye bir tarafa atıldığını da gördük. Böyle hesap hataları mes'ul şahsiyetlerin yanılmalarından ileri gelmiyor, hususî ekonominin hesaplayış tarzından yani netice îubarile iktisadî hayatın hususî ekonomi icaplarına göre teşkilâtlandırılmış olmasından neş'et ediyor. İktisadî tevessü devrinde bu hata kabili ihmal bir kemiyetti, çünkü umumî inkişaf bunu telâfi ediyor ve ehemmiyetsiz bir dereceye indiriyordu, fakat tevessü devrinin duraklamasındanberi mezkûr hatalar günden güne daha vâzih olarak tebarüz ediyor ve millî ekonomi bakımından istihlâk mallarının tedariki hususunda meş'um intizamsızlıklara bais oluyor.

Aynı zamanda halihazırda kapitalist ekonomi rejiminin maksada elverişli oluşundan ve verimliliğinden ciddî surette şüphe ettiriyorlar.

Tek müteşebbisin hesaplarını yaptığı saha, millî ekonomi bakımından uzaktaki tesirler hakkında hüküm verdirecek kadar büyük

duğunu ileri sürmektedirler. Fakat bunlar unutupyorlar ki uzun senelerdenberi devletin müdahalelerinin artışına âmîl olan sebepler nüfus hareketinin gerilemesine, fennî icadların azalmasına ve deniz aşırı memleketlerin gittikçe daha ziyade sanayileşmesine irca edilebilirler. İktisadî siyaset devrin çarkım geriye çeviremez, ve daha ziyade ekonomi hayatının teşkilâtını yeni müstahsaliyyet şartlarına uydurmak mecburiyetindedir.

olmadığı gibi kararlarını verirken nazarı dikkate aldığı devre, işletmesinin ilerideki rantabilitesi üzerine tesirlerini tahmin ettirecek kadar uzun değildir. Kâr ve zarar hesabının müstenit olduğu hesaplama temeli, talep cephesinde vuku bulan her değişikliği müteakıp, yerini değiştirdiği için, envestismanlar sonradan büsbütün başka piyasaya vaziyetleri karşısında bulunmaktadır. Konjonktür dalgalarını kâr ve zarar hesabında nazarı itibara almağa imkân yoktur. Bilvasıta rantabilite tek müteşebbisin rüyet zaviyesine giremiyor; çünkü kendi görüş sahasını aşıyor. Müteşebbisin kâr ve zarar hesabı, ne hususî mülkiyetin ve ne de gelirin inkısamı hakkında mevcut ve carî şartlardan sarfı nazar edemediği gibi kendine isabet etmeyip de yabancı teşebbüslere yarayan menfaatleri kâr telâkki edemez.

Bu hataların ehemmiyetini, jeometrinin tersim teknikinden bir misal getirerek aydınlatalım: Bir santimetre tulünde bir hattı müstakimi 10 cm kadar ucatmak istesek, böyle bir vazife, cetvel gibi iptidaî bir vasıta ile bile büyük hatalar hasıl olmadan kolaylıkla halledilebilir. Çizgi hatası ihmal edilecek kadar ufaktır. Fakat bir santimetre uzunluğundaki hattı müstakimi aynı iptidaî vasıta ile bir kilometre kadar temdid etmek istesek, o vakit behemehal mühim tersim yanlışlıkları hâsıl olur. Çünkü kısa cetvel kat'iyet ve sıhhati temin etmeyen bir alettir. Ve bu kadar uzun bir mesafe için ufak inhıraflar büyük eb'at halinde tezahür eder.

Hususî ekonominin hesabı da bunun gibidir: İstihsal gayelerini cemiyet ekonomisi bakımından tam ve sahih olarak tahakkuk ettirmek hususunda tek müteşebbisin kâr ve zararı kısa müddetler ve münferit bir işletme için hesap edildiği müddetçe, kifayet eder, ufak inhıraflar göze çarpmaz ve yükselen trend sayesinde düzelirdi. Fakat tenezzül halinde olan trend, müteşebbisi mümkün olan istihsal imkânlarından tamamen istifade maksadile hem uzun müddet ve hem de birtakım işletmeler manzumesine göre hesap yapmaya mecbur ederse, o takdirde şimdiye kadar kullanılan kâr ve zarar hesabı gibi âletler iptidaî bir mahiyet arzeder ve âciz kalırlar.

Nasıl ki cetvel gibi iptidaî bir vasıta ile çizilen resimde tasbihler yapılır veyahud tersimat için daha dakik âletlere müracaat olunursa iktisadî hayatın öyle bir trend vaziyetinde de daha müzıl usullere baş vurmak zarureti peyda olur. Nitekim teşebbüslerin temerküz temayülü, devletin (reglement) lerinin ve iktisadî

faaliyetinin artması gibi hâdiseler, işte böyle hususî ekonominin verdiği kararların millî ekonomi bakımından en muvafık olan içtimaî hasılaya nazaran sebep olduğu inhirafları tashih yolunda yapılan tecrübelerden ibarettir.

Tesbit ettiğimiz bu nokta bizi 19 uncu asırda ortaya çıkan klâsik nazariyeden ayırdığı gibi, halefleri sıfatile bugün dahi hususî ekonominin kâr ve zarar hesabı usulünü, istifade edilecek istihsal imkânlarını takdir hususunda en emin bir âlet makamında telâkki edenlerden ve aynı zamanda hali hazırın iktisadî bozukluklarında başlıca kabahati devlet müdahalesinde görmek isteyenlerden uzaklaştırmaktadır.

Hiç şüphe yok ki hususî ekonominin fazlalığı hesap tarzı, tevessü devrinde istihsal kuvvetlerinin inkişafını temin için en emin bir vasıta olmuştu. Fakat o devrin nihayetlenmesindenberi bu usulün tatbiki kifayet edememektedir. Projelerin rantabilitesini, vereceği kararlar için rehber ittihaz eden hususî ekonomi, istihlâk mallarının tedariki hususunda gittikçe artan müşküller ve intizamsızlıklarla karşılaşmaktadır. Bu müşkülât serbest ekonomi sistemini büyük bir sui zan altında bulunduracak raddeye gelmiştir. İşte şimdiye kadarki mütalealarımızdan çıkan intikadî netice budur.

İktisadî rejimin değiştirilmesi, hali hazırın ekonomi siyaseti ve ekonominin plânlaştırılması hakkında, tenkitlerimin müsbet hükümleri acaba nelerden ibaret olabilir ?

Her şeyden evvel şunu söyleyelim ki, anlattığımız hususî ekonomi hatalarına bakarak daha şimdiden istihsal şubelerinde hususî teşebbüsün mevkiini tamamen bertaraf edip yerine devletin yegâne müteşebbis olarak ikamesi zarurî olduğu hakkında hüküm vermek doğru değildir. Çünkü hususî teşebbüsün, sebep olduğu hataların devlet tarafından millî menafi namına tashihi ve kifayet edemediği yerlerde tamamlanması lüzumu aşikâr olmakla beraber, birçok memleketlerde el'an iktisadî faaliyeti harekete getiren en mühim âmillerden biri olduğu muhakkaktır.

Devletin istihsal sahasında daha büyük yanlışlıklara sebep olmayacağı hakkında elimizde bir teminat yoktur. Bilhassa 1918 senesinde merkezî Avrupada müşahede ettiğimiz gibi serbest ekonomi rejiminden plânlı ekonomiye intikal sür'atle ve her sahada aynı zamanda vuku bulmuş olursa bu tereddüdümüz daha ziyade yerinde olur.

Fena ve hatta beceriksizcesine teşkilâtlandırılmış mukavvet bir

ekonominin serbest ekonomiden üstün olduğunu ileri süren Schmalenbach'ın [40] hatası Engels'de de görülüyor [41]. Bugünkü vaziyeti aşağıdaki mülâhazalarımızla şöyle tavsif edebiliriz:

Bugün dahi hususî teşebbüs yerine devletin ikame edilemeyeceği ve hususî müteşebbislerin rekabetli faaliyetlerini istilzam eden birçok iktisadî sahalar vardır. Meselâ nerede yeni sürüm sahalarının açılması veya yeni istihsal usullerinin tatbiki ve yeni mamul veya mahsullerin istimali mevzu bahis olursa, işte orada müteşebbisin (initiative) i gayeye varır ve orada âmme ekonomisi aczini izhar etmekten geri durmaz. Böylece birçok memleketlerde ziraî faaliyetler hususî ekonomi bakımından teşkilâtlandırılmıştır. Bundan başka perakende ticaretin tek mil tevzi cihazı hususî şahısların elinde çok daha iyi ve ucuz işler. Maamafih hususî teşebbüsün yanında bugün devletin iktisadî idaresine sahne olan sahalara çoğalmıştır. Bunlar hususî teşebbüs ve rekabetin muvaffak olamadığı sahalardır. Bundan maada yalnız devletin siparişlerle geçinen veyahud millî ekonomi bakımından ehemmiyetleri ve haiz oldukları mesuliyet pek büyük olduğu için kendi hallerine terk edilmelerinde mahzurlar tevellüd edeceği görülen iktisadî faaliyet sahalalarının da âmme hizmeti şeklinde idaresi iktiza etmektedir.

Nihayet kazanç imkânlarının darlaştığı bir sahada rekabet yüzünden masrafları çoğalan, sermayesi azalan ve ücretleri indirip halkı istihlâk mallarını teminden alıkoyan şahsî faaliyetler vardır ki bunların daha ziyade genişlemesi kat'iyen şayanı temenni değildir.

Bugün büyük sanayi memleketlerindeki teslihat endüstrisi kısmı azamî itibarile devletin siparişleri sayesinde geçinmektedir. Millî ekonomi için bugün her yerde büyük bir ehemmiyet ihraz eden bankaların kredi ve faiz siyasetleri yalnız banka müdürlerinin rantabilite mülâhazalarına terk edilemez; zira bu müesseseler iflâs ettikleri takdirde millî ekonomiyi tehlikeye sokarlar ve sür'atle yardım mecburiyetinde olan devlet tehlikeye düşecek müesseselerin maruz olacakları ziyanları ödemek zaruretinde kalır. Fakat devletin hususî ekonomi üzerinde hiçbir nüfuz ve tesiri olmazsa bu

[40] Schmalenbach , Zeitschrift f. Handelswissenschaftliche Forschung, Juni 1938, s. 249.

[41] Engels, Aus dem literarischen Nachlass von Marx und Engels, I, 3. Aufl. 1920, s. 458.

muhataralardan dolayı hasıl olacak ziyanları ödemeye tahammül edemez. Meselâ sigortacılıkta bugün artık tecrübe ve tatbik edil-memiş olan hiçbir nevi muamele kalmamıştır. Bir defalık primli si-gorta muameleleri gibi yeni tarzda işler birer desiseden ibarettir. Sigorta şirketleri arasındaki rekabet, sigorta muamelelerine aid umur ve muamelâtı pahalılaştırıyor ve müşteri celbetmek maksadi-le yapılan sarfiyatı çoğaltıyor. Nitekim mes'uliyet ve yangın ve hay-vanâtı ehliye ilâh. sigortalarında mecburî sigortaya geçilince hususî sigorta şirketi hayat hakkını kaybediyor, çünkü akid mecburiyetile müterafık muameleler kâr üzerine müstenit olamazlar. Münakalât işlerinde hususî teşebbüslerin rekabeti nakliyat masraflarını paha-lılaştırıyor. Bu kazanç şubelerinin hepsi eskiden hususî ekonomiye mevzu olan sahalardı. Bunlar rekabet ve şahsî teşebbüs neticesinde iktisadî hayattaki mevkillerini elde etmişlerdi. Ancak tevessü devri-nin tevakkufundanberi devletleştirmeye müstaid olan iktisadî idare sahaları haline inkilâp etmişlerdir. Ezcümle şehirlerin su, gaz, elek-trik tevziyatı, edviye ve ilâç sanayiü bu hususta birer misal teşkil ederler.

Bu müesseselere devletin mi mutasarrif olması, yoksa bunların idaresini kanunen tanzim ve tahditle mi iktifa etmesi keyfiyeti, ancak münasib yani maksada elverişli bir teşkilât meselesinden başka birşey değildir. Meselâ merkez bankaları bazı memleketler-de devlet müessesesi, başka memleketlerde, nizamnamesi kanunen ısdâr edilmiş olan, hususî anonim şirketi şeklindedir. Her iki halde de, banka idaresinin kararlarını rantabilite gayretinden ziyade millî ekonomi mülâhazalarından mülhem kılmaktan ibaret olan aynı he-def mevzuubahstir.

Hususî teşebbüsleri haddinden fazla devletleştirmekten içti-nap etmelidir. Konjonktür vaziyetinde yükselişe doğru bir temayül müşahede edildiği vakit, devlet idaresinde olan müesseselerin tek-rar hususî teşebbüs haline ifrağı nadir değildir. Nitekim Alman hükümeti markı stabilize ettikten sonra kendisine ait olan sanayi kon-zernine mensup müteaddit işletmeleri elinden bırakıp hususî şah-sihlâra tevdi etmişken 1931 senesinde hüküm süren iktisadî buh-ran esnasında devletin geniş mikyasta yardımını görmüş olan aynı müesseseler tekrar eski vaziyetlerini almışlardı. Bazı İtalyan şehir-leri telefon şirketlerini evvelâ kendi idareleri altına almışlar, fakat aradan çok zaman geçmeden onları tekrar hususî idare haline kal-betmişlerdi.

Birçok hükümetlerin, ya kendi halkının ihtiyaçlarını daha iyi temin veyahut silâhlanmak hususunda daha elverişli addettikleri için, ecnebilerin yerli anayilerindeki iştiraklerinden kurtulmak maksadile yaptıkları tecrübeler hususî bir mesele mevzuunu teşkil eder. Böyle bir vaziyette yapılacak şey, bir taraftan memleketin kredi ihtiyaçlarını, diğer taraftan yabancılardan kurtulmanın faydalarını büyük bir dikkat ve ihtimamla mukayese etmek ve ondan sonra karar vermektir.

Hususî teşebbüs mü devlet idaresi mi meselesinde hatıra tebadür eden ikinci nokta şudur: Devletin nüfuzu altında veyahut doğrudan doğruya devlet idaresi altında bulunan işletmeleri hangi noktai nazarlara göre idare etmelidir ? Devletin ekonomi idaresinin direktifleri hususî ekonomininkilerden esaslı surette farkeder mi? Devlet idaresinde rantabilite prensipi hiçbir rol oynamaz mı? Şurada burada okuduklarımıza bakılırsa kâr ve zarar hesabının artık hükmü kalmadı deniliyor, acaba hakikaten öyle midir? Öyle ise istihsalin istikamet ve miktarını tesbit hususunda rantabilite yerine ne gibi prensiplerin ikamesi iktiza eder?

Bundan evvel söylediğimiz gibi fazla prensibi, gerek hususî ekonomi, gerek âmme ekonomisi için aynı tarzda bir rehber hizmeti ifa edebilir. Aradaki fark bu fazlayı hesaplamak usulüdür. Meselâ yalnız bir tek hususî müessesenin bizzat kendisine gelecek olan kârı mı fazla addedildiğine veya envestisman dolayısıyla başka işletmelerde de doğacak olan uzak kârları hesaba katarak hareket edildiğine göre, istihsalin istikamet ve derecesi hakkında başka başka kararlar verilebilir. İmdi birinci usul içtimaî hasıladada hiçbir tezeyüde ve kütlelerin maişet seviyesini yükseltmeye sebebiyet vermezse o takdirde istihsal imkânlarını daha yüksek derecede istismar için ikinci usul tatbik olunur.

Devletin para yatırımlarından maksat, sürüm buhranını önlemek ve hususî istihsal faaliyetini tekrar yola koymak gayesile iş-tira kuvvetini yükseltmektir, diyenler de çoktur. Nitekim 1931 - 32 senelerinde devletin buhrana karşı aldığı tedbirler bazı mehafil tarafından, otomobildeki iş-tira motorunun bidayeti hareketinde buji yardımıyla ateşlenmesi hâdisesine benzetilmişti.

Bu tarzda düşünüş meş'um neticeler hasıl etmeye müsait bir yanlışlıktır. Zira yalnız iş-tira kuvvetinin vücade getirilmesi mevzuubahs olsaydı, aynı hedefe neden dolayı sadece işsizlere yardım masraflarını artırmak suretile varılmadığını ve bunun yerine işsiz-

Lere iş bulma çaresine baş vurulmakta olduğunu sormak lâzım gelir. Devlet iktisadiyatın hiçbir yerine verim şeklinde avdet etmiyen ve böylece yeniden emrine âmade olmiyan paralarla tesiat yaparsa bu gibi işler içtimaî hasılanın azalmasını, enflasyonu andıracak mahiyette fiatların kabarmasını ve halkın muhtaç olduğu malları eksilişini mucib olmaktan başka birşeye yaramaz.

İşsizleri çalıştırmak için intihap edilecek projeleri seçerken, masraflarının yüzde itibarile büyük bir kısmı ücretlerden mürekkep olacak olan tesisatın tercihini tavsiye edenler de vardır, fakat bu da isabetli bir görüş değildir. Çünkü mesele adam çalıştırmakta değil, bir projenin getireceği bilvasita rantabilitededir. Ve buna göre de meselâ masraflarının yalnız yüzde 40 ı işçilere verilecek ücretlerden mürekkep olan uzaktan ısıtma projeleri, üzerinde mürur ve uburun az olduğu ve inşası için ücret masraflarının % 30 miktarını bulduğu yol projelerine nazaran, iş bulma itibarile daha ziyade muvaffakiyetbahşır. Çünkü ev idarelerinde vücade gelecek tasarruflar yatırılan sermayeyi çıkarır. Halbuki تنها yol inşası neticesinde bu yolun yapılmasına sarfedilen sermaye heba olmuş demektir.

Hususî teşebbüs mü devlet idaresi mi meselesinde nazarı dik-kate alınacak üçüncü nokta şu olabilir : âmme investismanların-daki fazlalık hesabının en büyük mahzurlarından biri bilvasita rantabilitenin rakamlarla kat'î olarak hesap edilmemesi ve ancak umumî emmâreler yardımile tahmin olunabilişidir. İş bulması meselesi hakkında yazılan sayısız eserlerde muayyen adedde amelenin nafia inşaatında çalıştırılması neticesinde istihlâk malları sanayiinde tavzif olunacak olan amele adedi hesap edilmiştir. Nitekim 1931 senesinde yapılan Baade - Tarde - Woytinsky plânında, munzam olarak çalıştırılan bir işçiye mukabil, hususî ekonomide dolayısıyla iki bu-çuk işçi artacağı ve bu suretle investismanlara yatırıldığından daha fazla miktarda işsizlere yardım tahsisatından tasarruf edilebileceği ve nihayet, investisman masarifinin tezayüdüne rağmen, artan ver-gi varidatı sayesinde devlet bütçesinde hatta bir kazanc hâsıl ola-cağı iddia edilmiştir. Bütün bu hesaplar hayal mahsulünden başka birşey değildir. Çünkü nafia inşaatının muvaffakiyeti hususunda rol oymyan bilvasita rantabilitenin meydana gelişi, ancak para piya-sasında, fiatlarda ve ham maddenin kıtlaşma derecesinde görülür, yani evvelden hesap edilemez, sonradan tezahür eder. İşte burada evvelden hesap eden hususî ekonomi hakkında varid olmiyan bir

tehlîke, âmme ekonomisi için mevzuubahstir.

Hususî teşebbüsün veya devlet idaresinin mi ekonomi hayatında büyük rol oynaması meselesinde göze çarpan dördüncü nokta şudur: Marx'tan başlayarak Harbi Umumiden sonraki devreye gelinceye kadar birçok kimseler tarafından zannedildiği gibi, mahalîne masruf olmıyan istihsalleri önlemek için yegâne tarikin, işletmeleri devlet idaresine tevdi etmek olduğu düşüncesi yanlıştır: Zikrettiğimiz bazı misaller müstesna olmak üzere hususî ekonominin istihsali yanlışı yola sevketmesine mâni olmak için birçok hallerde, devlet kanunî ahkâm yardımıyla mezkûr istihsalin millî ekonomi bakımından en doğru ve münasip olan yollara sevkini temin ve bununla iktifa etmelidir. Devletin bu tarzı hareketinin faydası, hususî teşebbüsün ezilmemesi ve ekonominin büsbütün kırtasiyeciliğe dökülmemesidir. Elyevm devletin nizamata tâbî kıldığı başlıca sahalar hakkında bir fikir edinmek için şu misalleri zikrediyoruz: Müstehliklerin soyulmasını men maksadile fiatların kontrolü, anonim şirketlerin ve kartellerin mürakabesi, piyasa nizamları, ticaretle rekabet hakkında nizamlar, kooperatifçiliğin teşviki, ikametgâh inşaatında devletin zam tahsisatı, şehir plânları, bankaları mürakabe, faiz hadlerinin tanzimi, iflâs hukukunun ıslahı, tekmil dış ticaret ve memleketler arasındaki tediyeye muameleleri, içtimâî siyaset ve iş hukuku, tesis edilecek yeni teşebbüsler için resmî müsaade almak mecburiyeti ilâh.. Bu efkâr ve mutalâât dairesinde vergi tarhının tarzını düşünürken, ekonomi siyasetinin icabatını göz önünde tutmanın ve vergi mükellefiyetini bu hususta bir âlet ve vasıta gibi kullanmanın da ayrı bir ehemmiyeti vardır.

Bu neviden muhtelif tedbirlerin maksada elverişliliği ve muvaffakiyetleri hakkında tefsilâta girişmiyeceğiz. Bu yolda hareketin mutazammın olduğu tehlikeler büyük olmakla beraber bunlardan sakınmak mümkündür ve iktisad ilmi bu hususta esaslı çareleri gösterecek devlet müdahalelerinin makul bir şekilde tatbikına hizmet edebilir. Diğer taraftan bugün liberal ekonominin rastladığı müşkülâtın kendisini kurtaracak hiçbir yol görünmemektedir.

Umumî inkişaf münhanisi tenezzül ettiği müddetçe ekonomi kuvvetlerinin serbest surette müessir olmasına karşı devletçiliğin tefevvük ve galebesi bundan ileri gelmektedir. Halbuki trend istikametini değiştirirse âdeta birdenbire, o vakte kadar ölü sanılan şekiller canlanır ve kazanç peşinde koşan, kendi kendine muhatarlardan korkmıyan iktisadî faaliyetin karşısında bulunuyoruz. O za-

man devletçilik rejiminin bugün gördüğümüz taraftarları kadar aleyhtarları ortaya çıkmış olur.

İşte fikir ve idaremiz böyle ebedî bir (rythme) ve ittıratla hâdisatın seyrine refakat etmektedir.

Çeviren

Dr. HALİD İLTEBER

Dr. J. DOBRETSBERGER

İktisat Fakültesi Ord. Profesörlerinden
